

ZE0113
GEOGRAFIE
OBYVATELSTVA
A SÍDEL

SYLABUS GEO. SÍDEL

- 1. Úvod – vědní disciplína (protiklad město-venkov, vývoj disciplíny, zařazení, metody)
- 2. Sídelní prostor (ekumena a její hranice, druhy/formy sídel, poloha, přírodní potenciál)
- 3. Sídla (vlastnosti/kritéria/typy, urbanistický vývoj a kategorizace, venkov)
- 4. Vývoj (venkovského) osídlení (kmenové oblasti, kolonizace v Evropě / českých zemí)
- 5. Venkov – prostor – sídla (typologie, vnímání, specifika, přístupy, komunita, kvalita života)
- 6. Vývoj osídlení / měst ve střední Evropě (proměna, středověk, novověk, poválečné období)
- 7. Urbanizace (městské sídlo, přístupy, vnitřní struktura měst, rozložení obyvatelstva, současnost)
- 9. Suburbanizace (CZ) (zázemí, prostorový vývoj, urban sprawl, prostředí – např. fyzické)
- 10. Aktuální procesy vývoje osídlení (suburbium a post-, sanace, gentrifikace, modely, funkce měst)
- 11. Metropolitní regiony (historický vývoj, současná situace, prvky, příklady, modely)

LITERATURA

Prezentace je sestavena na základě následujících podkladů:

- HALÁS, M., BRYCHTOVÁ, Š., FŇUKAL, M. Základy humánní geografie I. Geografie obyvatelstva. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra geografie.
- KUNC, J., TOUŠEK, V., a kol. *Ekonomická a sociální geografie*. I. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008. 411 s. ISBN 978-80-7380-114-4.
- LNĚNIČKA, L. prezentace k předmětu Geografie obyvatelstva a sídel (Zeo113)
- Dnešní svět. Obyvatelstvo. Číslo 5, ročník 2017/2018.

1. GEOGRAFIE SÍDEL – ZÁKLADNÍ POJMY

GEOGRAFIE SÍDEL – PŘEDMĚT ZÁJMU

- Objektem jejího zájmu jsou sídla.
- Geografie obecně studuje nejen rozmístění různých objektů v prostoru, ale zabývá se i tím, jaké jsou jejich vzájemné vztahy, jak se mění v čase a snaží se odvodit příčiny a zákonitosti jejich rozmístění.
- Proto se geografie sídel nesnaží pouze popsat rozmístění sídel ve světě, ale také např. zjistit:
 - jak se sídla vzájemně ovlivňují
 - jakou mají sídla funkci
 - jak se mění sídla v čase
 - jakou mají sídla vnitřní strukturu, jak jsou organizována
 - jestli existují nějaké zákonitosti rozložení sídel v prostoru

VÝVOJ GEOGRAFIE SÍDEL – HLAVNÍ SMĚRY

3 hlavní směry (proudy) geografie sídel:

1. **geografie osídlení** (settlement geography) – sídelní systémy, sídla - brány jako vnitřně stejnorodá, vztahy mezi sídly.
2. **geografie města** (urban geography) – vnitřní struktura měst, morfologické, genetické a sociodemografické znaky, vývoj, problémy měst.
3. **geografie venkova** (rural geography) – venkovské osídlení a jeho problémy. Relativně autonomní disciplíny GS.

VÝVOJ DISCIPLÍNY – HLAVNÍ SMĚRY

- Počátky: starověk – Řecko, Řím (Caesar – „Zápisy z války galské“).
- Vyčlenila se koncem 19. stol. (co brát za počátky: monografie a popisy měst, cestopisy a náčrty sídel...).
- Původně součást ANTROPHOGEOGRAPHIE (F. Ratzel).
- Německá škola
 - Antropogeographie – popis, morfologie – geografický (Ratzel, 1882) a dokonce etnický determinismus (A. Meitzen, 1895).
 - O. Schüttler: předmět g. sídel = viditelné jevy v kulturní krajině: morfologicko-genetické studium sídel, směr se vyčerpал vytvořením typologie a klasifikace na základě morfologických znaků (cca 30. léta).
 - W. Christaller (1933): „Teorie centrálních míst“ – výzkum centrality a hierarchie sídel podle různých funkcí.
 - Od 60. let – přejímání témat anglosaské školy, funkční vztahy sídel, vymezení složitých sídelních útvarů.
 - Pravidlo velikostního pořadí (Auerbach, Zipf).
 - Silná aplikační funkce, zvl. v územním plánování (Schwarz, Bousedt, Boesch, Bobek, Lichtenberger).

TEORIE CENTRÁLNÍCH MÍST

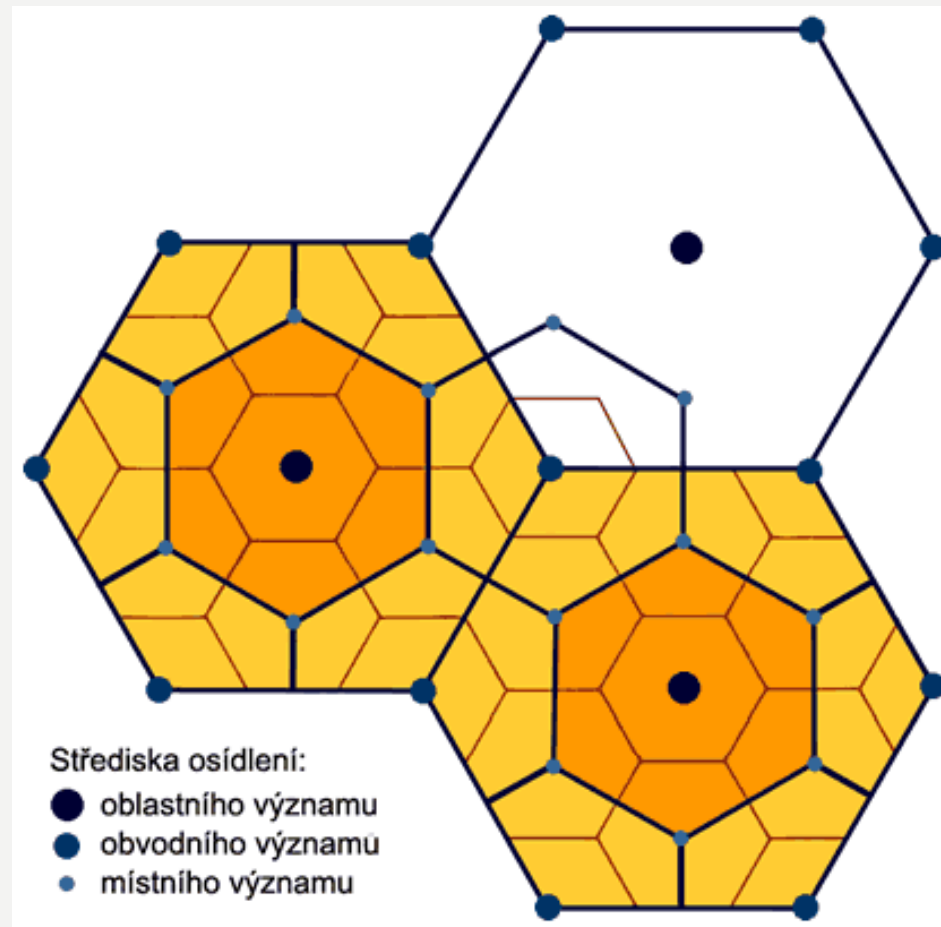
- **Teorie centrálních míst (Christaller, 1933)**

- Základ pro g. služeb, g. sídel atd.
- Služby jsou významným médiem reálně fungujících intersídelních vazeb, které rozřazují sídelní prostor do hierarchických úrovní
- Takto lze vnímat územní obslužný systém za jeden funkční celek
- Cílem bylo vysledovat zákony ovlivňující počet, rozmístění a velikost sídel

- **Základní principy:**

- Hierarchický princip
- Princip poklesu poptávky se vzdáleností
- Každé obslužné středisko (**centrální místo**) vytváří a poskytuje zboží a služby (**centrální funkce**)
- I idealizované homogenní rovině z hlediska hustoty zalidnění a dopravní dostupnosti je cena poskytovaného zboží a služeb diferencovaná pouze dopravními náklady, které se zvyšují se vzdáleností od centrálního místa
- => Poptávka klesá se vzdáleností a pro každé zboží lze sestavit tzv. kužel poptávky – jehož promítnutím do území je kruhová obslužná oblast
- Kruhové oblasti nepokryjí celé území nebo vzniknou překryvy -> snaha o minimalizaci dopravních nákladů -> volba nejbližšího centrálního místa -> vznik pravidelné **šestiúhelníkové sítě obslužných oblastí**

TEORIE CENTRÁLNÍCH MÍST

Detailně viz:

https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/zobraz_cast.pl?cast=46055

VÝVOJ DISCIPLÍNY – HLAVNÍ SMĚRY

- Francouzská škola
 - „Géographie humaine“ – Vidal de la Blache.
 - Funkční analýza předchází popisu, analýza ve vztahu k celé oblasti.
 - Výzkum koncentrace a rozptýlenosti venkovských sídel.
- Americká škola
 - Nejprve do I. sv. války problémy kolonizace kontinentu.
 - Od 20. let – vnitřní struktura měst jako odraz imigračních vln.
 - Sociologové a urbanisté → Chicagská škola.
 - Využívání statistických vícerozměrných metod (korelace, faktorová a shluková analýza...).
 - Teorie: ekonomické báze města, prvního města, funkční prostorová struktura (Hoyt, Harris, Ullmann, Jefferson, Berry).
 - Dominance směru zejména od 60. let v celosvětovém měřítku.

DŮLEŽITÉ MILNÍKY VÝVOJE DISCIPLÍNY

- Rozdělení na proudy (g. sídel, města a venkova).
- Do 2. sv. v. dominance morfologicko-genetického popisu sídel, po válce funkční klasifikace.
- Pokrok ve výzkumných metodách: souvisí s kvantitativní revolucí od 50. let, modelování (gravitační modely, pravidlo vel. pořadí, teorie centrálních míst).
- Zvyšuje se aplikační funkce a interdisciplinarita (spolupráce s územním plánováním, urbanismem, sociologií, ale i marketingem).

VÝVOJ V ČS/ČR

- Do 2. sv. války – venkovské osídlení a jeho problémy, po ní spíše města a sídelní systémy.
- Morfologicko-genetický směr: typologie venkovských sídel (Říkovský, Láznička, Koláček).
- Statistický směr: populační vývoj měst, statistika rozložení povolání, národností (Boháč, Moschelesová) – do konce 30. let.
- Od 60. let doposud: sociálně-geografický směr: poloha sídel, sféry působnosti města, systém osídlení, vnitřní sociální struktura měst.
- Nové statistické a jiné metody (statistické modelování, historická, srovnávací, kartografická metoda, terénní výzkum, dotazníky).
- Od 90. let: morfologická, genetická a sociodemografická struktura měst (Korčák, Hampl, Kühnl, Musil, Illner, Sýkora – „Albertovská škola“).

ZÁKLADNÍ POJMY A KLASIFIKACE SÍDELNÍCH JEDNOTEK

- Usedlost
 - základ každého sídla
 - prostory trvalého nebo jen občasného pobytu člověka, ve kterých člověk přespává, pracuje nebo přechovává své zásoby.
 - součástí usedlosti je zpravidla obytný dům, v některých případech (zejména na venkově) i hospodářské budovy a k nim přiléhající hospodářský prostor (dvůr, zahrada).
 - stavební materiál usedlosti závisí na účelu stavby a bohatství případně chudobě majitele, ale odrážejí se v něm i tradice, zvyklosti a způsob obživy obyvatel, případně klimatické podmínky
 - velikost usedlosti označujeme v geografii sídel počet rodin, pro které je usedlost určena

<https://www.vectorstock.com/royalty-free-vector/traditional-buildings-and-small-houses-of-world-vector-20592984>

GEOGRAFICKÁ A KULTURNÍ DIVERZITA

Figure F1: Traditional houses around the world (a–d).

Photograph a
(<http://en.wikipedia.org>).

Photograph b
(<http://amazingezone.com>).

Photograph c
(<http://www.theluxuryspot.com>).

Photograph d
(<http://www.traveladventures.org>).

SÍDLO

- Prostorově oddělená a trvale osídlená skupina lidských obydlí
- Vlastní místní pojmenování a je odděleno od ostatních sídel plochami, na kterých lidská obydlí nejsou
- Součástí každého sídla jsou:
 - obyvatelstvo
 - materiální formy – domy, které neslouží k bydlení (obchody, úřady, sklady, továrny apod.) a různé plochy, které jsou nezbytné k fungování sídla (cesty, parky, zahrady, parkoviště apod.)
- Základní diferenciacie sídel:
 - A. Venkovská sídla (sídla venkovského typu)
 - Rozptýlená (samoty) – Amerika, Austrálie, horské oblasti, subpolární oblasti
 - Skupinová – Evropa, Afrika, Asie, V pobřeží USA
 - B. Městská sídla (sídla městského typu)

TYPY SÍDEL

- 1. **přechodná** /dočasná/ – Mongolové; primitivní – jurta – kočovníci ve stepích; indiáni – kmeny v Amazonii, polopouště; moderní – houseboaty, karavany, meteorolog. stanice, polární stanice
- 2. **trvalá** – osídlení => samota => osada => vesnice => město
 - *rozptýlené /samoty/* – USA, Skandinávie, Austrálie, J Afrika /farmy se zemědělským využitím/ + Bretaň
 - *skupinové* – původ obyvatelstvo Asie, Evropa, SV USA; menší rozloha zemědělské půdy na 1 usedlost
 - *vesnické osídlení* – rozptýlené – farmy, ranče s obrovskými polnostmi; čas od času centrum s obchodem, poštou školou, benzínkou /do školy děti autobusem/

FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ VYTVÁŘENÍ SÍDEL

- Klíčový vliv neolitické a průmyslové revoluce
- Obecně platné:
 - Přírodní podmínky – reliéf, klima, vegetace, geologické podloží atd.
 - Socioekonomické podmínky – doprava, služby, výroba apod.
 - Činitelé obecného charakteru – administrativní a politické uspořádání.
- Ve středověku:
 - Obranná poloha – vyvýšeniny, meandry řek
 - Dopravní poloha – kupecké cesty, na brodu
 - Poloha u ložisek vzácných kovů (zlato, stříbro, měď)

FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ VYTVÁŘENÍ SÍDEL

- V 2. polovině 19. století:
 - Dopravní poloha – na železnici nebo na vodní cestě
 - Existence tradice nebo specifických možností průmyslové výroby
 - Ložiska rud a zvláště uhlí
 - Dostatek pracovních sil
- V současnosti:
 - Kvalita ŽP
 - Dostatek kvalitní vody
 - Telekomunikační propojení
 - Existence vzdělanostních a výzkumných středisek
 - Křížení dopravních tras a přítomnost dálnice

OPEC

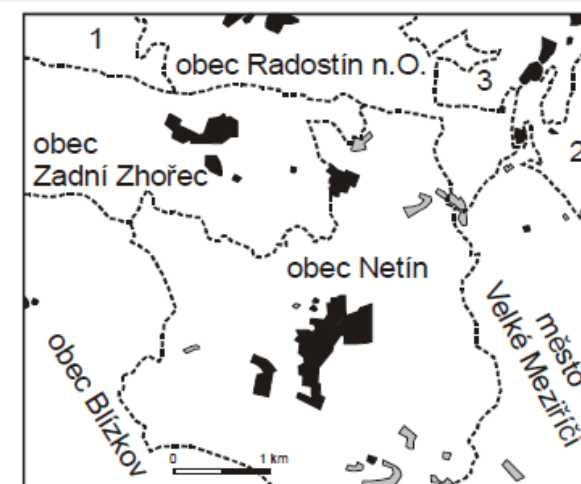
- Se základními pojmy geografie sídel – usedlost, sídlo, město, venkovské sídlo – jsou často zaměňovány pojmy **administrativně správní**, zejména pojem obec
- Obec je základní článek administrativního členění státu. V ČR tvoří obec podle zákona č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení) „základní územní samosprávné společenství občanů“, které „pečuje o všestranný rozvoj svého území a o potřeby svých občanů“.
- Každá obec je hranicemi oddělena od jiných obcí nebo od území jiných států.
- V ČR obce vyplňují celé území státu s výjimkou tzv. **vojenských újezdů**.
- Obec se může skládat z jednoho nebo více **katastrálních území**, které slouží k přesné evidenci právních vztahů k půdě, zejména k evidenci vlastnictví.
- Obec může mít několik **částí obce** = evidenční jednotka, která má vlastní název a vlastní označování budov popisnými nebo evidenčními čísly. V případě místního oddělení části obce se používá termín **osada**.
- Počet obcí se může měnit slučováním nebo oddělováním

OBEC X SÍDLA

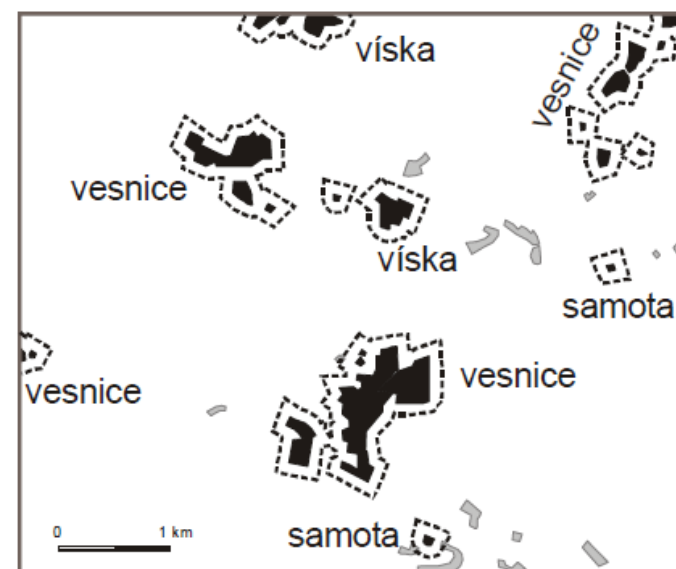
- Obce jsou administrativně správní jednotky, sídla jsou útvary vymezené na základě geografických kritérií
- Proto může jedna obec zahrnovat i větší počet sídel, naopak některá sídla mohou být rozdělena na větší počet obcí
- Výhodou práce s obcemi je, že pro ni na rozdíl od sídel existují data

1 - k.ú. Pavlov, 2 - k.ú. Dolní Bory, 3 - k.ú. Krásněves

1 - obec Pavlov, 2 - obec Bory, 3 - obec Krásněves

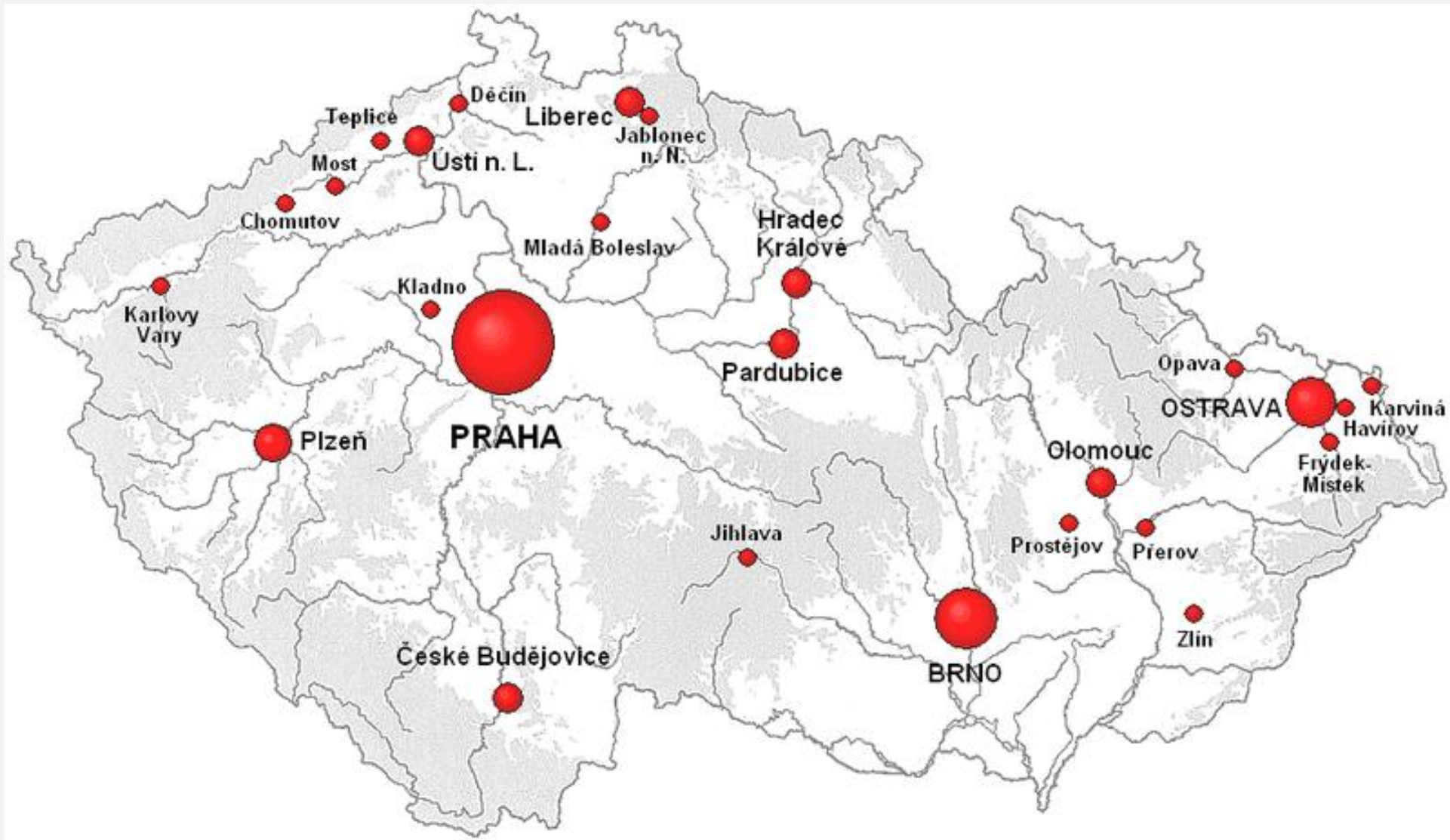
MĚSTYS

- Historický typ obce stojící mezi obcí a městem.
- Status městyse nebo městečka uděloval od 13. století panovník, po roce 1918 ministerská rada. Městys musel mít městský charakter a plnit roli spádového městečka pro okolní vesnice.
- Statut „městys“ přestal být udělován od roku 1949. Novelou zákona o obcích (č. 128/2000 Sb.) se od roku 2006 tento statut opět navrácí.

MĚSTO

- Větší obce mohou obdržet městský statut – pak se označují jako **města**.
- 26 velkých nebo rozlehlých měst České republiky se označuje jako **statutární města**
 - Brno, České Budějovice, Děčín, Frýdek-Místek, Havířov, Hradec Králové, Chomutov, Jihlava, Jablonec nad Nisou, Karlovy Vary, Karviná, Kladno, Liberec, Mladá Boleslav, Most, Olomouc, Opava, Ostrava, Pardubice, Plzeň, Prostějov, Přerov, Teplice, Třinec, Ústí nad Labem a Zlín.
- Města mohou (ale nemusí) rozčlenit své území na menší samosprávné městské obvody nebo městské části s vlastními orgány samosprávy
- Zvláštní postavení má hlavní **město Praha**, jehož správa se řídí zvláštním zákonem, protože Praha je současně obcí i vyšším územním samosprávným celkem (krajem)
- Znaky města:
 - a) vysoká hustota osídlení,
 - b) kompaktnost a koncentrace zástavby,
 - c) typická demografická, sociální a profesní struktura obyvatel (obvykle nepracují v zemědělství, ale naopak v obchodu, průmyslu, službách) ,
 - d) poskytování správních, vzdělávacích, obchodních a kulturních funkcí pro širší okolí.

STATUTÁRNÍ MĚSTA ČR

NE/OSÍDLENÉ ÚZEMÍ SVĚTA

- Jednou z hlavních charakteristik v rozmístění obyvatelstva na Zemi je mimořádná nerovnoměrnost.
- Území, které je člověkem osídlené a hospodářsky využívané – **ekumena** zaujímá asi 43 % souše 64 mil. km².
- Území na Zemi trvale neosídlené a hospodářsky nevyužívané lidmi – **anekumena** (pouště, zaledněná území, vysokohorské oblasti apod.).
- Území osídlené dočasně (např. pastva dobytka) – **subekumena** nebo **semiekumena** (37 % souše, asi 55 mil. km²).

VÝVOJ SÍDELNÍCH SYSTÉMŮ

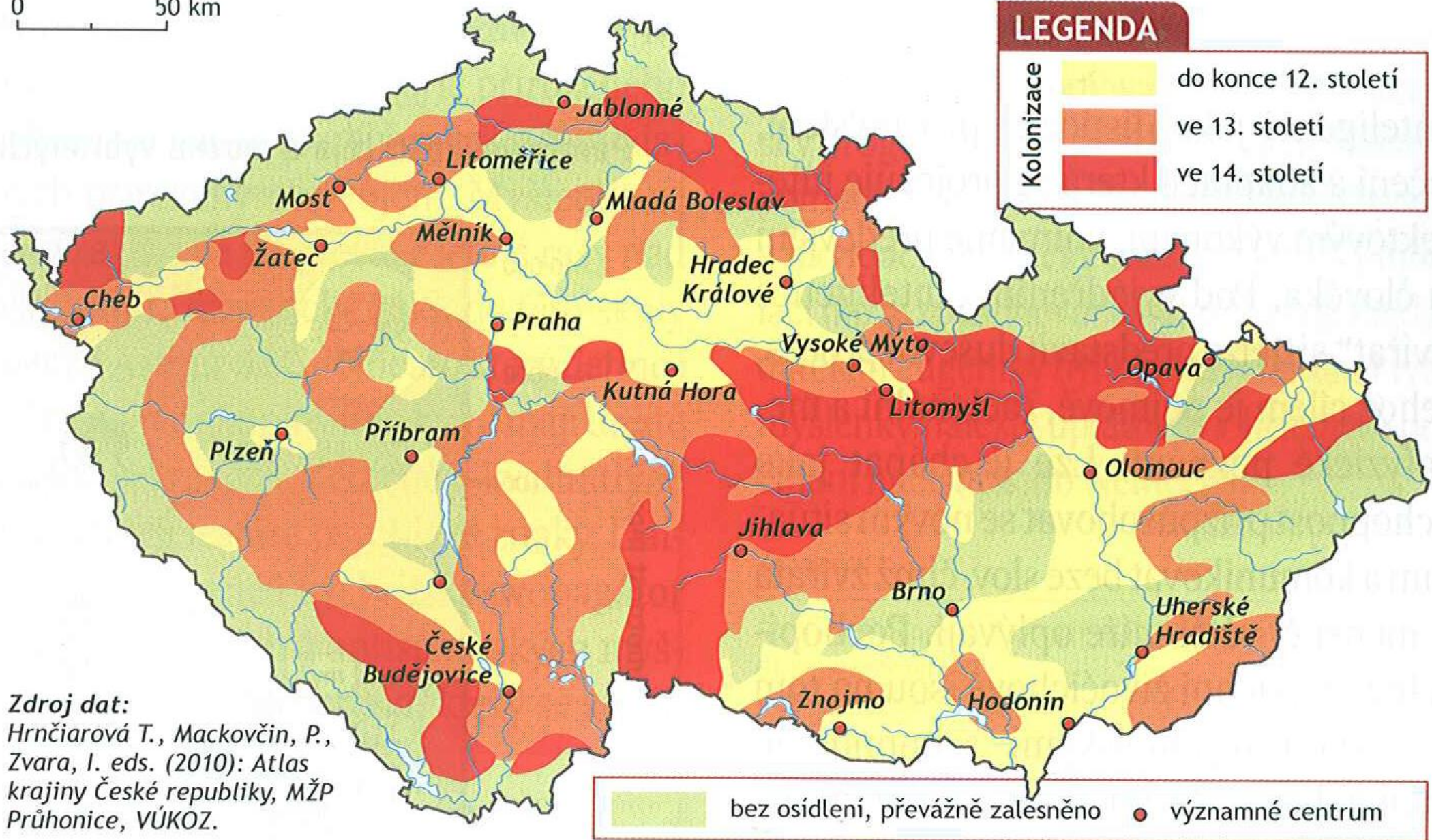
- Klíčový vliv neolitické a průmyslové revoluce.
- Prvotní přístřešky: Olduvai (Tanzánie) cca před 1 mil. let, u nás Předmostí, Dol. Věstonice (většinou kočovníci).
- Typy sídel: efemerní (pomíjivá) → dočasná → sezónní → polostálá → stálá.
- První sídla městského typu – oblast středního východu (Jericho) – cca 8 tis. let př. n. l.
- U nás předchůdci sídel – keltská oppida (Závist, Staré Hradisko, Stradonice...).
- Se vznikem centralizovaných starověkých států vznikají velkoměsta a sídelní síť, která přetrvává dodnes.

VÝVOJ STŘEDOVĚKÉHO OSÍDLENÍ NA ÚZEMÍ ČR

- Přírodní podmínky jako hlavní historický faktor osídlení – nejstarší centra ve středních Čechách, na jižní Moravě, v Polabí, Poohří a na Hané → raná **slovanská kolonizace**.
- 2. významné vlny – ze Z Ukrajiny a z Podunají.
- Zakládána významná hrazená místa – hradiště (7.–12. století).
- Od 13. století **německá kolonizace** horských oblastí (vnější kolonizace) a **valašská kolonizace** V a JV Moravy.
- Později vliv dopravní polohy, obchodu nebo politického rozhodnutí na zakládání měst.
- Katastrofou byla třicetiletá válka – ztráta až 43 % české populace.
- 1781 – v Rakousku-Uhersku zrušeno nevolnictví → uvolnění pracovních sil.
- Industrializace – průmysl hlavním faktorem migrace a populačního růstu měst.

Středověká kolonizace

0 50 km

Zdroj dat:
Hrnčiarová T., Mackovčin, P.,
Zvara, I. eds. (2010): Atlas
krajiny České republiky, MŽP
Průhonice, VÚKOZ.

VÝVOJ OSÍDLENÍ NA ÚZEMÍ ČR

Deformace přirozené sídelní struktury ČR po 2. světové válce:

1. Vládní politika snažící se o vyrovnávání regionálních rozdílů a současně podpora vybraných regionů (nábor pracovníků do těžkého průmyslu včetně navazující bytové výstavby) vedoucí k:
 - Potlačení přirozených migračních proudů (znevýhodněny některé regiony v okolí hlavních rozvojových center a os ČR).
 - Snížení vnější konkurenceschopnosti nevhodně podporovaných regionů (Ostravský region, Severní Čechy + např. Kladno).
2. Směrování investic do těžkého průmyslu a masové bytové výstavby (sídlíště), omezení možností individuální výstavby (druhé bydlení v ČR) – ve srovnání se západním světem potlačení suburbanizace, nižší význam městských center, nižší sociální rozdíly v rámci města.
3. Zásahy do tradičního venkovského života (kolektivizace, vznik velkých zemědělských závodů, potlačení role tradičních osobností, nevhodné urbanistické zásahy).
4. Středisková soustava osídlení představuje příklad politické snahy ovlivnit podobu systému osídlení. V rámci této soustavy měly být vymezeny hierarchické stupně sídel:
 - a) Střediskové obce oblastního významu tvořeny 11 regionálními aglomeracemi a 23 městskými regiony.
 - b) Středisko osídlení obvodního významu (cca 170 sídel).

VÝVOJ OSÍDLENÍ NA ÚZEMÍ ČR

5. V případě venkova byly vymezeny kategorie:

- a) Středisko osídlení místního významu (větší sídlo, základní obchodní infrastruktura).
- b) Nestřediskové sídlo trvalého významu (obytná funkce).
- c) Nestředisková sídla ostatní.

- V rámci střediskové soustavy směřovaly investice primárně do sídel vyšší hierarchické úrovně. Hlavními problémy ovšem byl nedostatek finančních zdrojů pro nejvyšší úroveň soustavy a potlačení rozvoje nejmenších obcí.
- Proto byla tato soustava na počátku 90. let odmítnuta.
- Vytvoření uzavřených geografických celků na úrovni okresů (dojížděka, migrace).

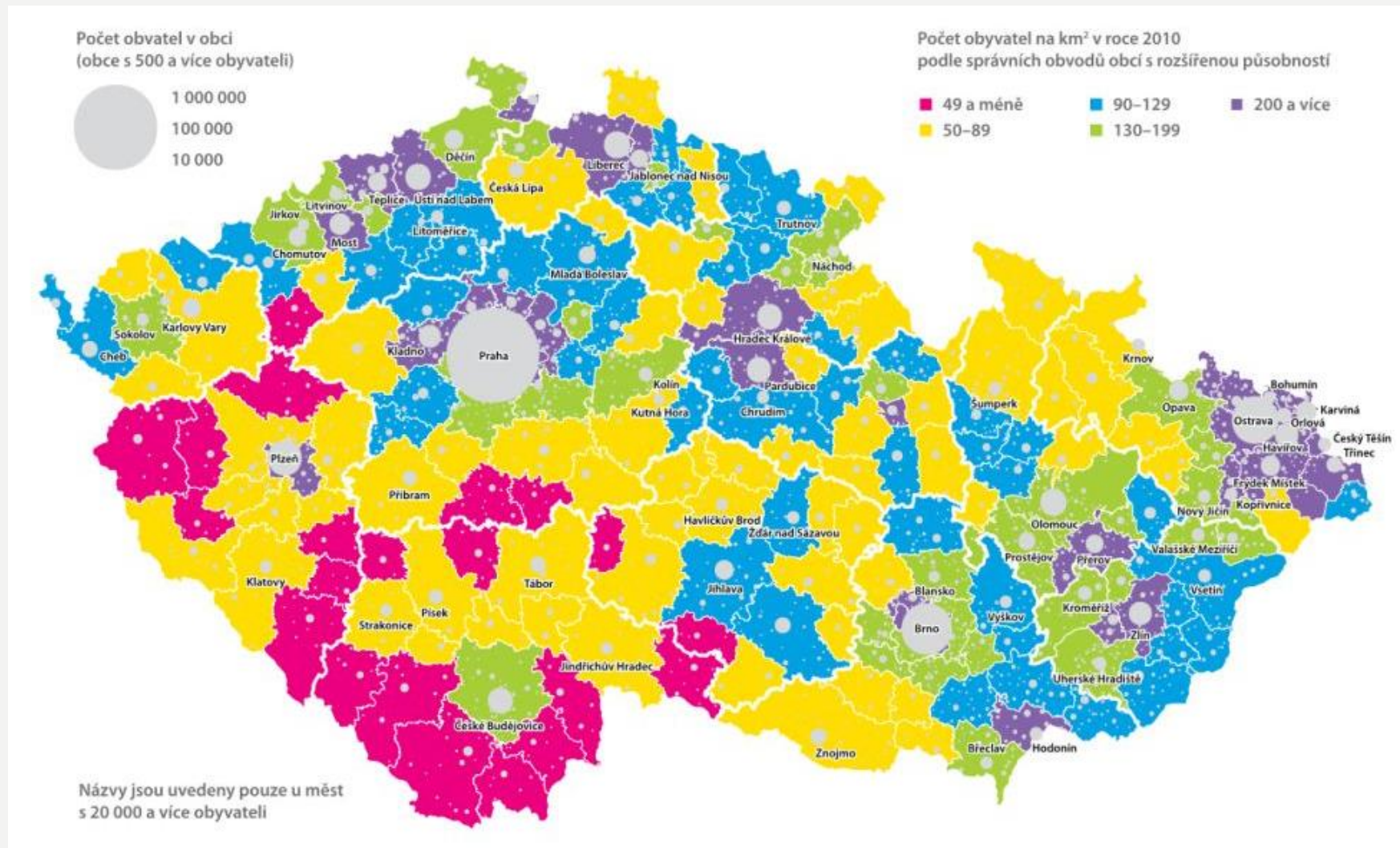
6. Předválečný odsun českého obyvatelstva ze Sudet a poválečný odsun německého obyvatelstva ovlivnil systém osídlení v pohraničních regionech:

- a) Vylidnění řady menších sídel (např. okresy Cheb, Sokolov, Tachov ztratily 55 % původního obyvatelstva).
 - b) Socioekonomické dopady (ztráta tradičních vazeb k půdě a majetku; přetrhání sociálních vazeb; rostoucí kriminalita).
- Následné dosídlování nebylo dostatečné a navíc mělo výrazně výběrový charakter (průmyslové regiony, větší sídla).

ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA ČESKÉHO OSÍDLENÍ

- Čechy, severozápadní Morava a Slezsko mají velký počet sídel, zejména hustou síť měst a městeček a rozptýlené venkovské osídlení.
- Jihovýchodní Morava má relativně menší počet sídel.
- Osídlení je poměrně rovnoměrné, zejména v rozmístění velkých a středních měst.
- Hlavní hospodářská centra (Praha, Brno, Ostrava, Plzeň) a krajská města mají vesměs dobrou polohu.
- Obecně hustá část sídel (i když nevýhodná z hlediska rozdrobenosti) přispívá ke stírání rozdílů ve způsobu života na venkově a ve městě, usnadňuje vzájemné kontakty a rychlé poměšťování zejména v regionech velkých měst.

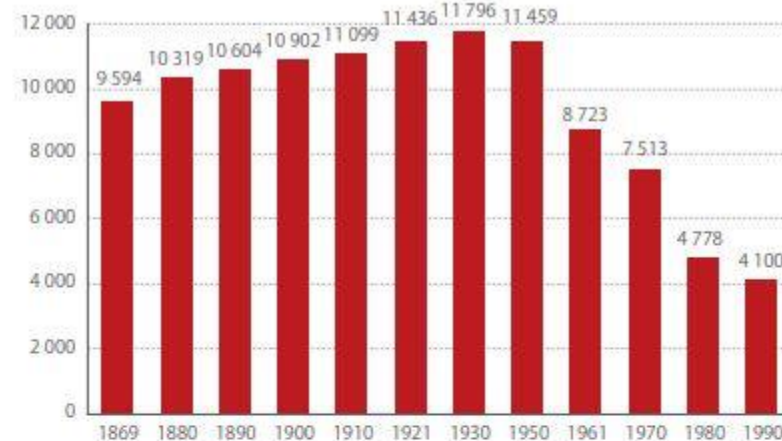
SÍDELNÍ SYSTÉM ČR

SÍDELNÍ SYSTÉM ČR

- Hlavní město (1)
- Krajská města (14 = počet krajů, včetně Prahy)
- Statutární města (27, včetně Prahy; od 31. 8. 2018 nově Třinec)
- Okresní města (76 = počet okresů + 15 pražských obvodů)
- Obce s rozšířenou působností (205)
- Obce s pověřeným obecním úřadem (384)
- Obce a vojenské újezdy (6 258)
- Základní sídelní jednotky (21 704)

VÝVOJ POČTU OBCÍ^{*)} V LETECH 1869–1990

VÝVOJ POČTU OBCÍ^{*)} PO ROCE 1950

^{*)}Pozn.: Včetně vojenských újezdů. Zdroj: ČSÚ

2. VENKOVSKÉ OSÍDLENÍ

VENKOVSKÉ OSÍDLENÍ

- **Venkovská sídla**

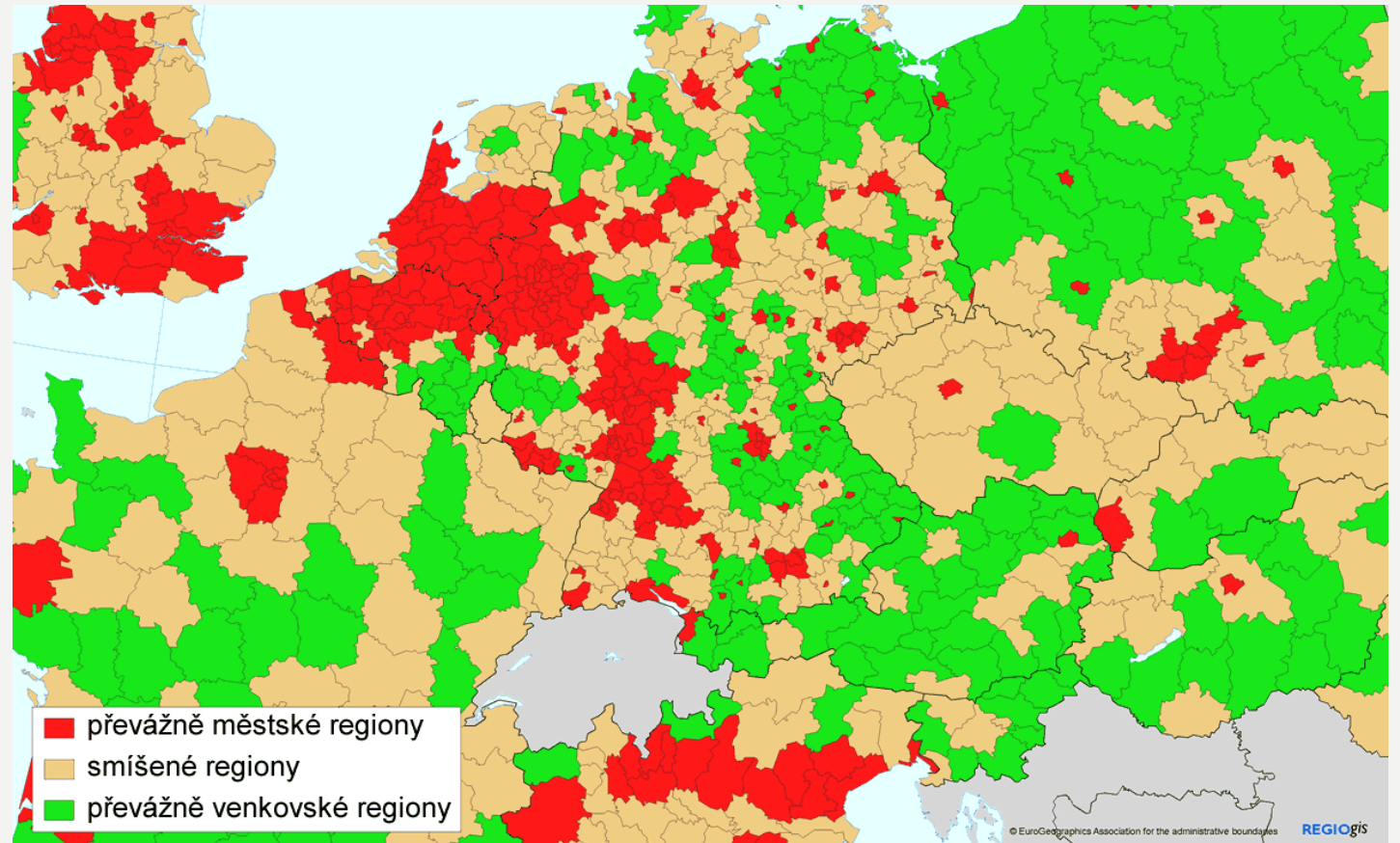
- v tradičním pojetí sídla, ve kterých se převážná většina obyvatelstva živí zemědělstvím
- sídla, která nejsou městy
- v současnosti – vesnice, venkovské osídlení nebo venkov – všechna sídla, která nejsou městy bez ohledu na to, že obyvatelstvo většiny takových sídel už ztratilo jakékoliv spojení se zemědělskou výrobou
- skládají z obytných budov, hospodářských budov a zemědělsky obdělávaných ploch (plužiny)
 - **Plužina** – orná půda patřící k sídlu + louky, pastviny a lesy, které se nacházejí v souvisle rozparcelované ploše polí.

VELIKOSTNÍ KATEGORIE VENKOVSKÝCH SÍDEL

- **Samota** je izolované obydlí nebo skupinky 2 nebo 3 usedlostí, které má značný odstup od jiných obydlí
 - zámečky, hospodářské dvory a usedlosti, hájovny, myslivny, mlýny, hamry
 - na Moravě „laz“
- **Víska** je seskupení 4–15 usedlostí
- **Vesnice (ves)** je tvořena větším počtem usedlostí.

KVANTITATIVNÍ VYMEZENÍ VENKOVA

- Podle obcí x regionů
- Velikost obce
- Nízká hustota obyvatelstva
- Nízká hustota zástavby (často prostorově separovaná – půdorys vesnice (kruhová kolem návsi, rozptýlená v horách, podél silnice).

KVALITATIVNÍ VYMEZENÍ VENKOVA

kritérium	hlavní znak
urbanistická struktura	rozvolněná zástavba, zemědělský statek, rozsáhlé veřejné prostory, nízký podíl zastavěných ploch
architektonické znaky	nízkopodlažní zástavby, integrace obytné a dalších funkcí, absence nájemního bydlení, individuální výstavba
sociální znaky	konservatismus, tradicionalismus, sousedství, participace, kooperativnost, sdílení společné historie
ekonomické znaky	vyjížděka do zaměstnání, zaměstnanost v zemědělství, vyšší podíl samozásobitelství, kutilství
veřejná správa	označení obce, postavení obce ve struktuře veřejné správy
velikostní znaky	počet obyvatel, hustota zalidnění, rozloha, podíl zastavěné plochy

TYPY VENKOVSKÉHO OSÍDLENÍ

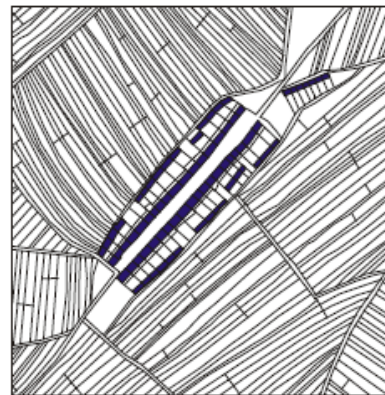
- Podle četnosti výskytu samot (případně vísek) v krajině a podle vzájemného poměru mezi samotami a vesnicemi rozlišujeme dva základní typy venkovského osídlení:
 - **Seskupené** – převaha vesnic
 - Faktory vzniku: nížinná poloha, dobrá kvalita půdy (snaha zastavět co nejmenší a pokud možno nejméně kvalitní část půdy) a výskyt zdrojů vody, společné hospodaření obyvatel sídla (v minulosti např. trojpolní systém) a obranné důvody
 - **Disperzní** – tvoří převážně samoty a vísky, které jsou vzájemně odděleny rozlehlými plochami luk, polí a pastvin
 - Faktory vzniku: horské oblasti s členitým reliéfem a málo úrodnými půdami, individuální způsob hospodaření, kočovný způsob života
 - **Dvorcový půdorys**
- Struktura osídlení se může měnit v čase
- V ČR převládá seskupené osídlení na území osídleném do konce 13. století (tzv. staré sídelní území), Rozptýlené osídlení se vyskytuje pouze ve vyšších nadmořských výškách v území osídleném až po 13. století (tzv. mladé sídelní území), tj. v menší míře v českém pohraničí, hojněji v Bílých Karpatech a na Valašsku.

MORFOLOGICKÉ TYPY VENKOVSKÝCH SÍDEL (DĚLENÍ PODLE PŮDORYSU)

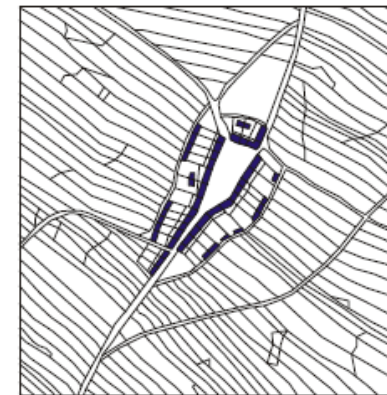
- Uspořádání budov a plužiny
- Hodnocení půdorysu venkovských sídel se zaměřuje na zkoumání:
 - půdorysného uspořádání jednotlivých usedlostí (tvar a vzájemná poloha obytných a neobytných částí usedlostí, tvar dvora apod.)
 - půdorysného uspořádání sídla jako celku (jaké je uspořádání usedlostí a plužiny a jaká je jejich poloha vzhledem k návsi)
 - pravidelné
 - nepravidelné
- Podle půdorysného uspořádání budov v sídle se rozlišují dva základní typy půdorysu:
 - **soustředěný** – jednotlivé usedlosti jsou postaveny těsně vedle sebe
 - **řadový** – jednotlivé usedlosti jsou v nevelkých vzdálenostech od sebe, jsou ale vzájemně odděleny dvory nebo zahradami.

GENETICKO-MORFOLOGICKÁ KLASIFIKACE PŮDORYSU

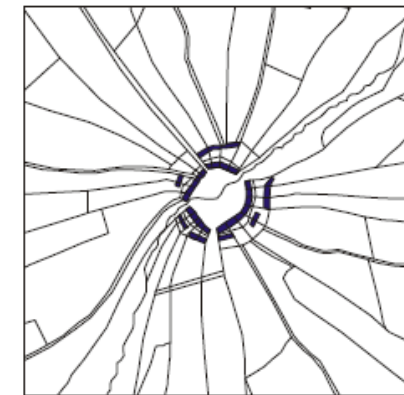
- Plužina má také několik typů, které se většinou řadí do dvou skupin:
 - pravidelná plužina
 - traťová plužina
 - záhumenicová plužina
 - délková plužina
 - nepravidelná plužina
 - úseková plužina
 - plužina scelených úseků

traťová plužina
silniční ves

déloká plužina
návesní ves

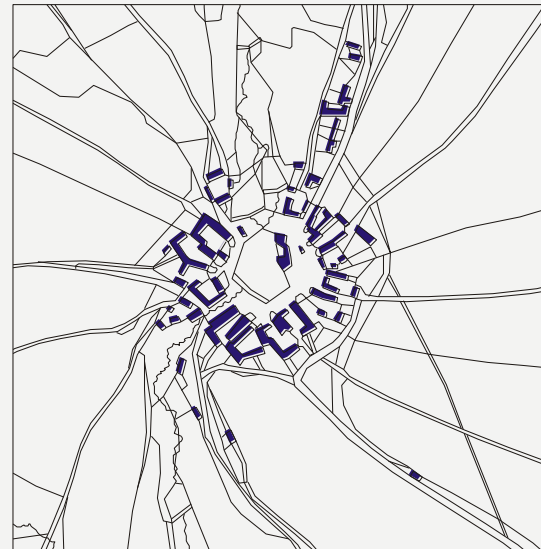

záhumenicová plužina
návesní ves

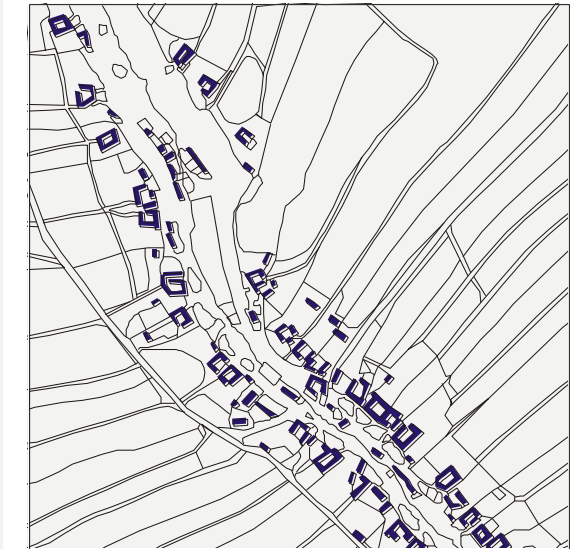
GENETICKO-MORFOLOGICKÁ KLASIFIKACE PŮDORYSU

- pravidelné půdorysné typy vesnic:
 - silniční vsi
 - návesní vsi
 - řadové vsi
 - lesní návesní vsi
- nepravidelným půdorysným typem jsou vesnice s hromadným půdorysem

(**Náves** = prostor na němž se soustřeďuje hospodářský a společenský život vesnice, statky semknuty k sobě)

lesní návesní ves

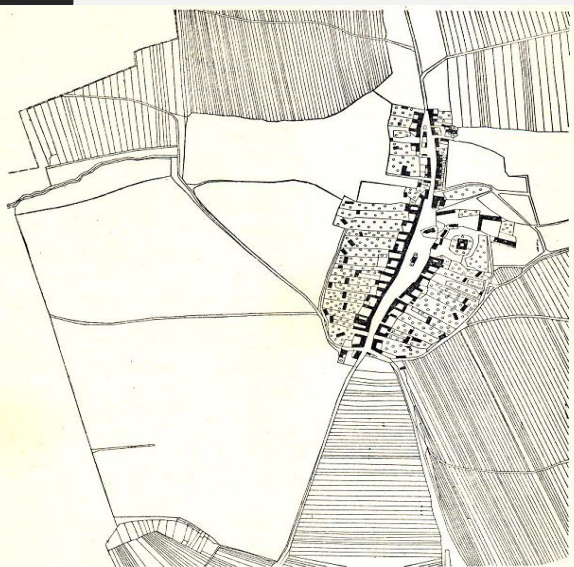

řadová ves

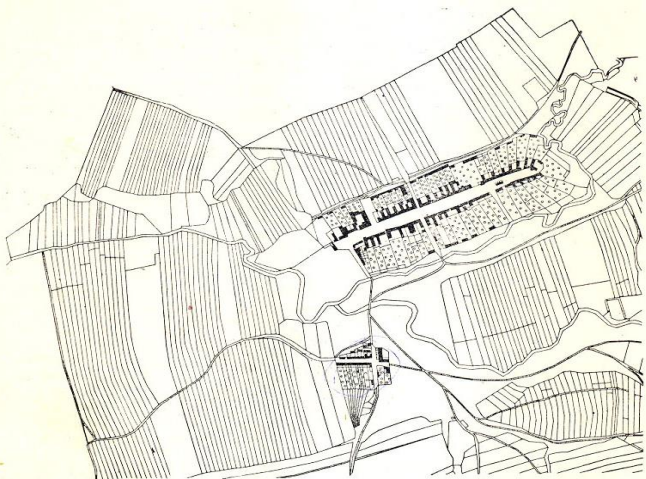
1. POPICE (s. o. Hustopeče): půdorys silniční, plužina traťová jednosměrně parcelovaná. Sv. od osady na návrší vinice, na jejichž úpatí je patrna řada lísoven a sklepů. Staré sídelní území. Ves se poprvé připomíná r. 1297.

2. KUROVICE: půdorys návěsí silnicovka, plůžina traťová a dvorové úseky. Staré sídelní území. První zpráva k r. 1276.

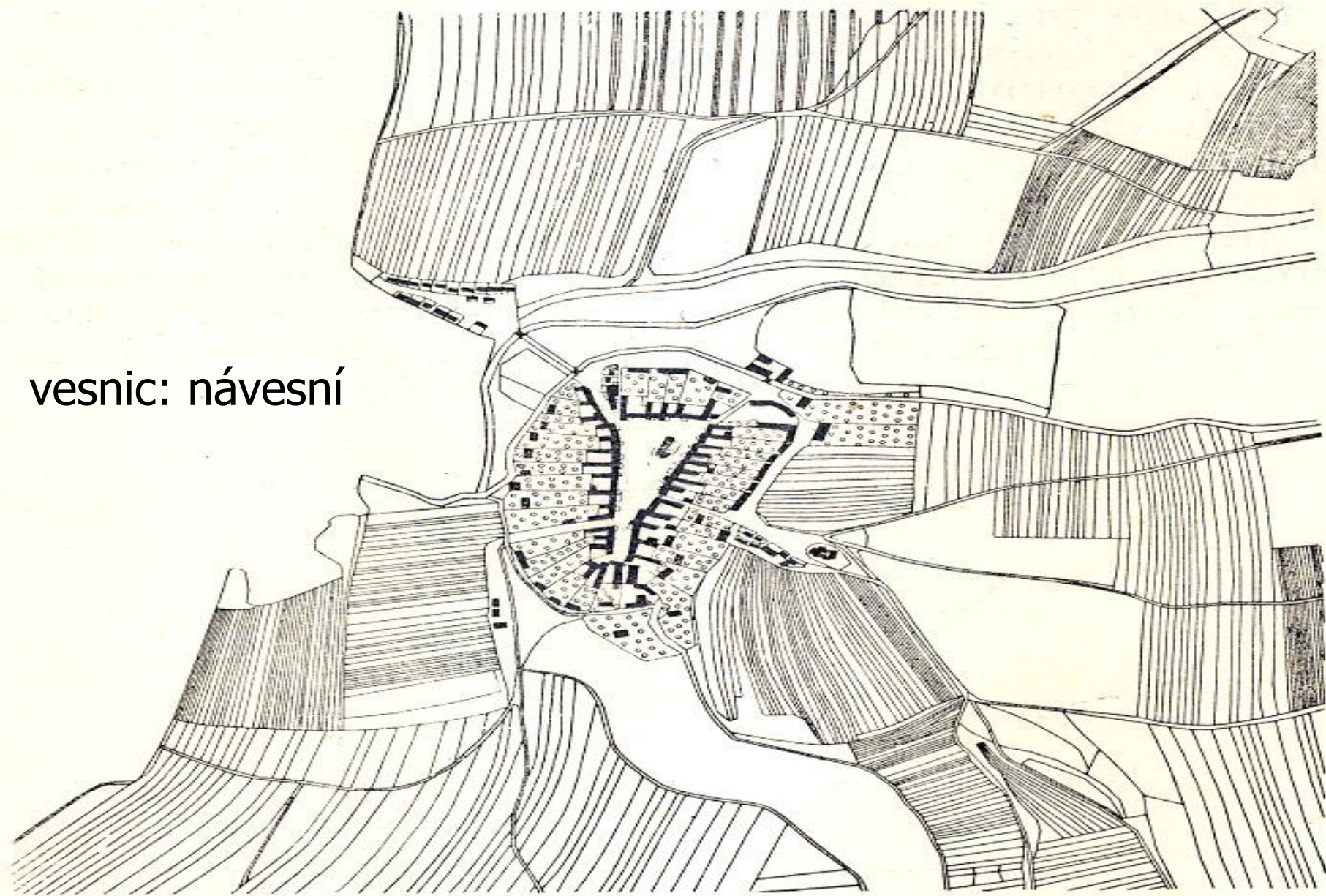
3. HRUSKY (s. o. Slavkov u Brna): půdorys ulicovka, plužina trafová, v okolí místní trati ráz dělených úseků jižně od vlastní osady domkářská kolonísace. Staré sídelní území. První zmínka k r. 1317.

4. BOHUSLAVICE (s. o. Val. Klobouky): půdorys řádkový, plužina nepravá traťová, u osady též dělené úseky, na jižní část osady se upínají úzké záhumenice. Na západě osady kolonie domků hromadného půdorysu. Mladé sídelní území, prv. zmínka k r. 1365.

Půdorysy vesnic: návěsní

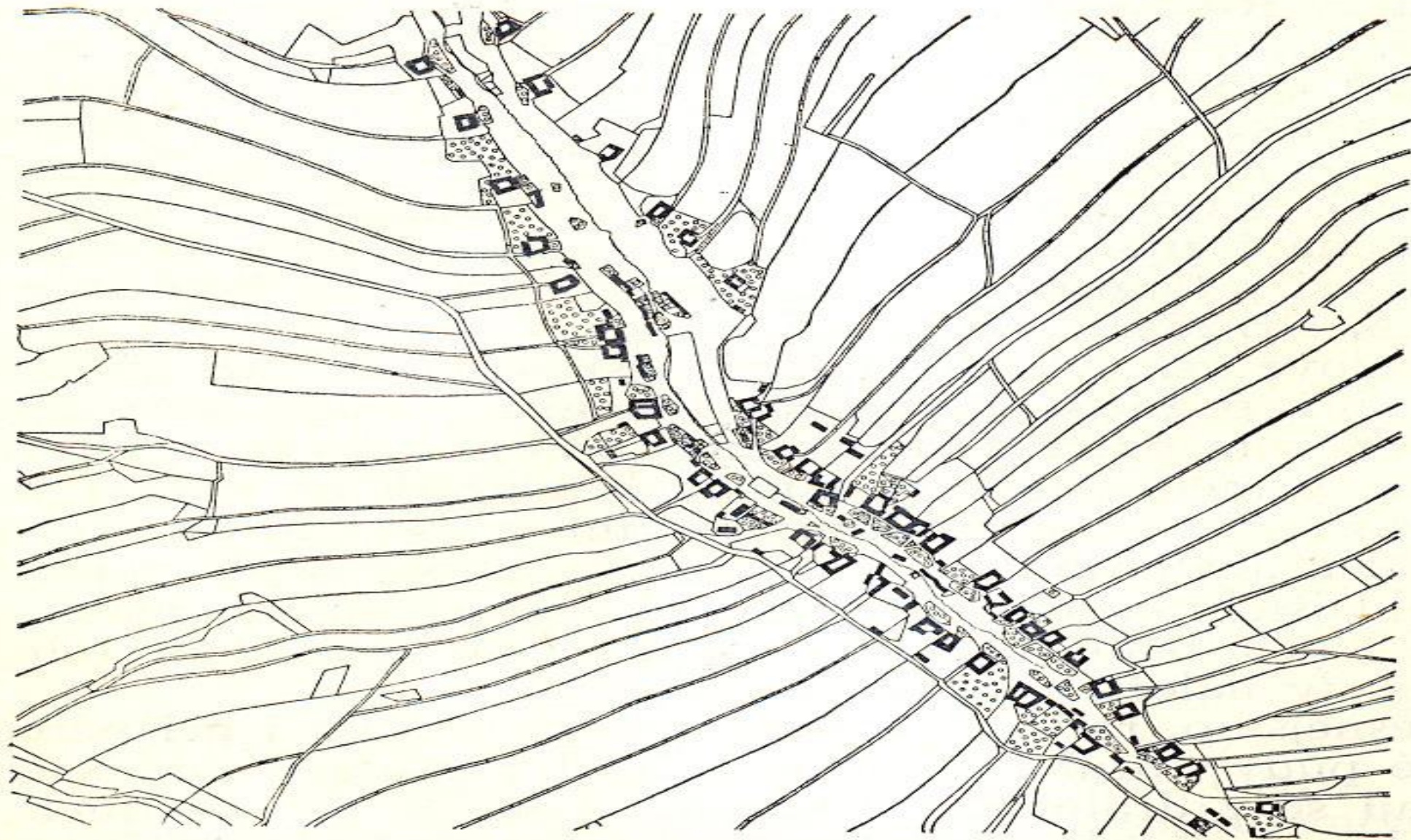
5. KŘIŽANOVICE (s o. Slavkov u Brna): půdorys návěsní, plužina traťová,
u osady též ráz úseků. Staré sídelní území. Prv. zpr. k r. 1131.

Půdorysy vesnic: návěsní silniční ves

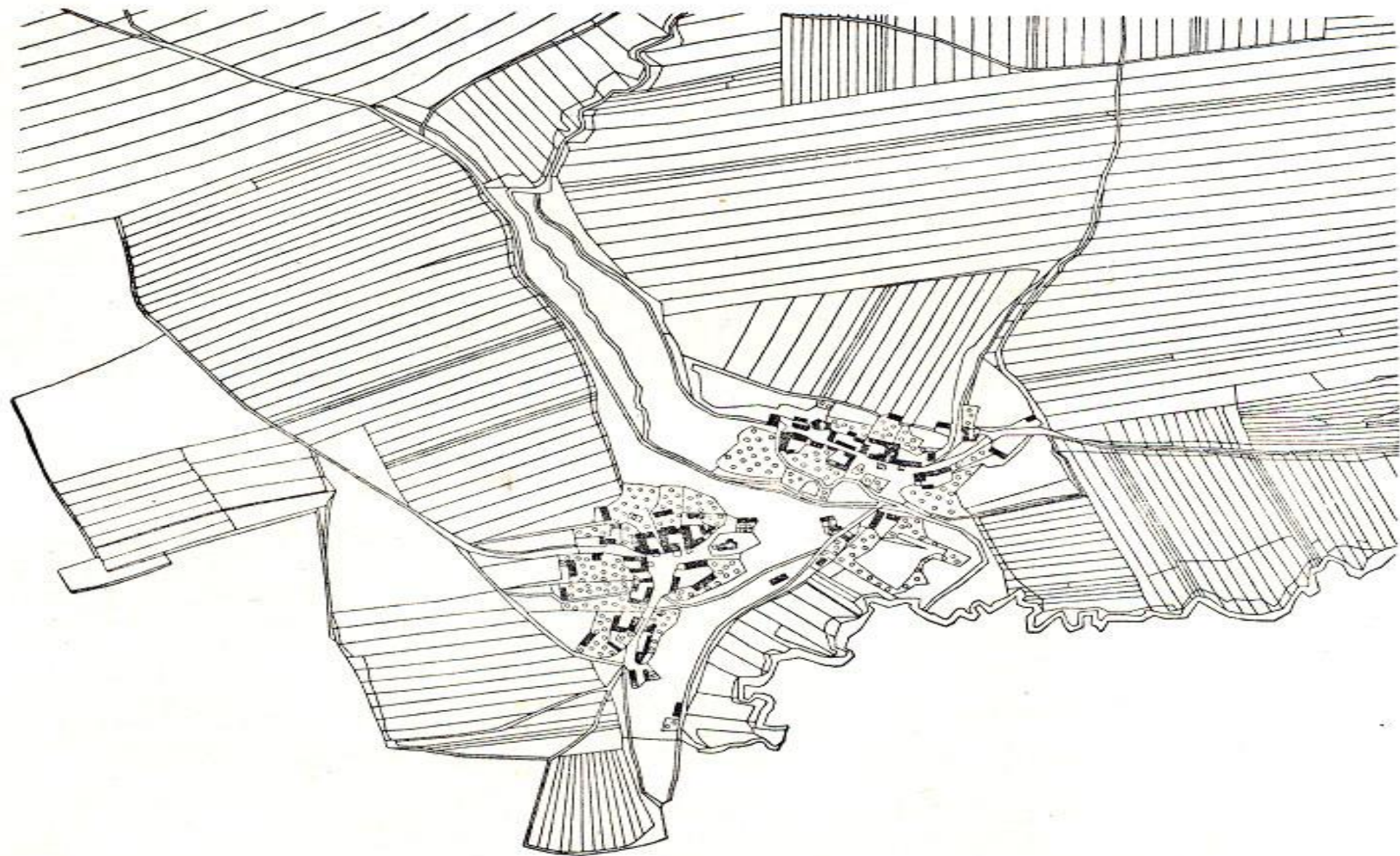

ves s okrouhlou návší a radiálním uspořádáním parcel

7. LIPOVEC : půdorys krátký řadový, horní (jihových.) část osady s těsnějším uspořádáním statků, dolní (severozáp.) část s volnějším uspořádáním. Plužina klínové záhumenice. Mladé sídelní území. Prv. zpr. k r. 1361.

9. PENČICE: půdorys hromadný (vliv terénu), plužina nepravá traťová, v okolí osady dělené úseky. Staré sídelní území. První zpr. k r. 1131.

10. TROJANOVICE: půdorys dvorcová ves, plužina scelené úseky. Mladé sídelní území, příklad valašských pasek, vzniklých postupně přibližně v letech 1550 — 1750.

Plužina původně
úseková, později
rozdělená na tratě

TYPY OSÍDLENÍ – JEJICH LOKALIZACE V ČR

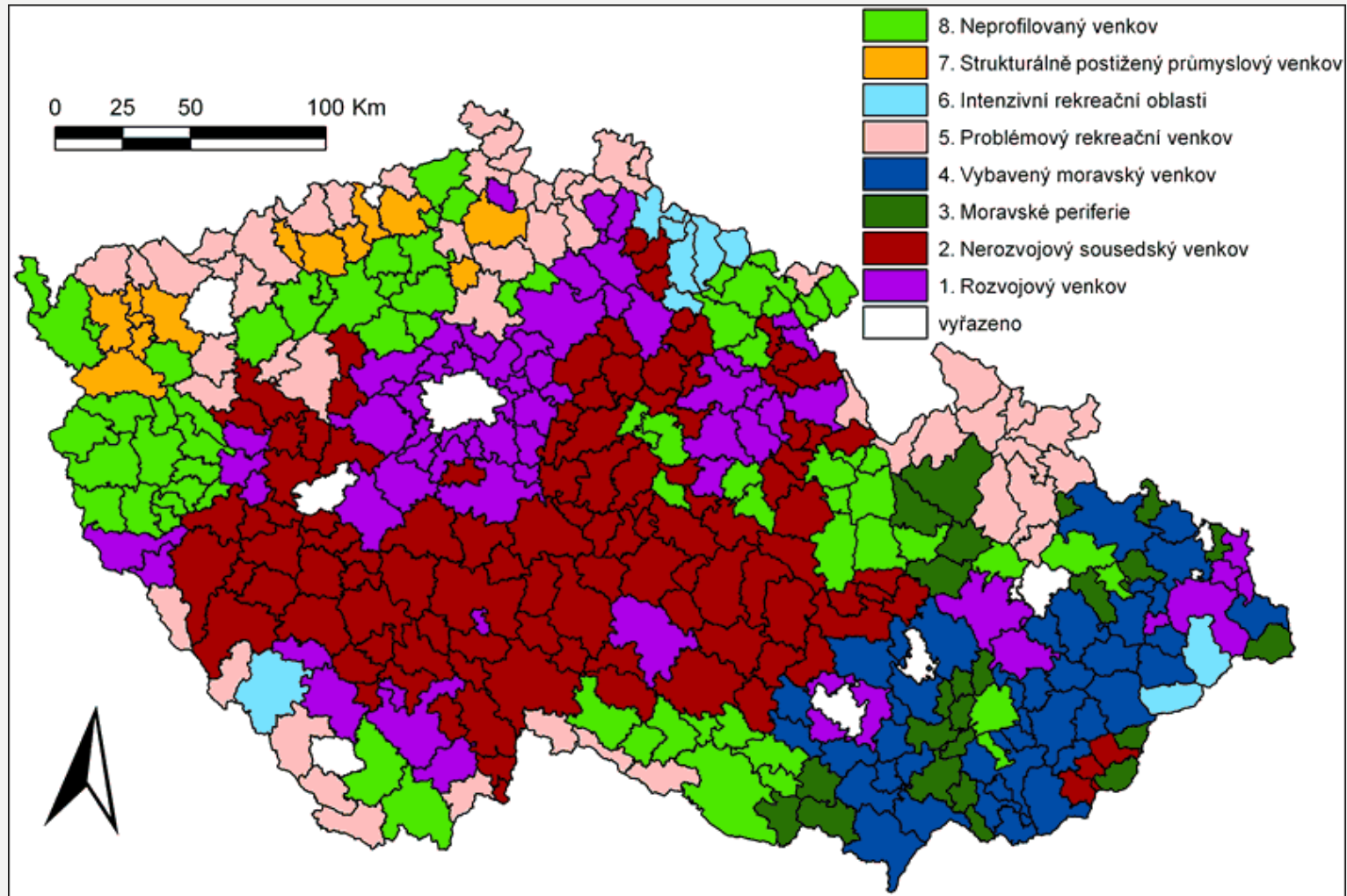
- Návesní vsi a návesní silnicovky – většina území Čech, Vysočina
- Lesní návesní vsi – západ Vysočiny, západní Čechy
- Silniční vsi a ulicovky – jižní Morava, Haná
- Řadové vsi (lesní lánové vsi) – sudetská oblast
- Valašské řadové vsi – Beskydy
- Hromadné vsi – rozptýleně v Čechách
- Osamělé dvorce, paseky, kopanice – Krkonoše, Moravské Kopanice

TYPY VENKOVSKÝCH SÍDEL PODLE FUNKCE

- **Zemědělská funkce**
 - ovlivnila jejich půdorysné uspořádání ale i celkový vzhled
 - čistě zemědělský charakter si venkovská sídla zachovala pouze v nejzaostalejších zemích
 - v posledních letech ztráta zemědělské funkce a venkovského rázu, přijetí dalších funkcí (např. obytnou, průmyslovou, služeb) + pronikání městského způsobu života
 - většina EAO vyjíždí za zaměstnáním do okolních středisek
- **Obytná funkce (rekreační)**
 - dnes dominantní funkce v ČR
- **Výrobní funkce**
 - služby, podnikání
 - většina ekonomicky aktivních obyvatel pracuje v místě bydliště
- **Smíšené funkce – obce výrobně obytné**

TYOLOGIE VENKOVA

- R. Perlín a S. Kučerová (2009), 8 typů venkova

3. MĚSTSKÉ OSÍDLENÍ

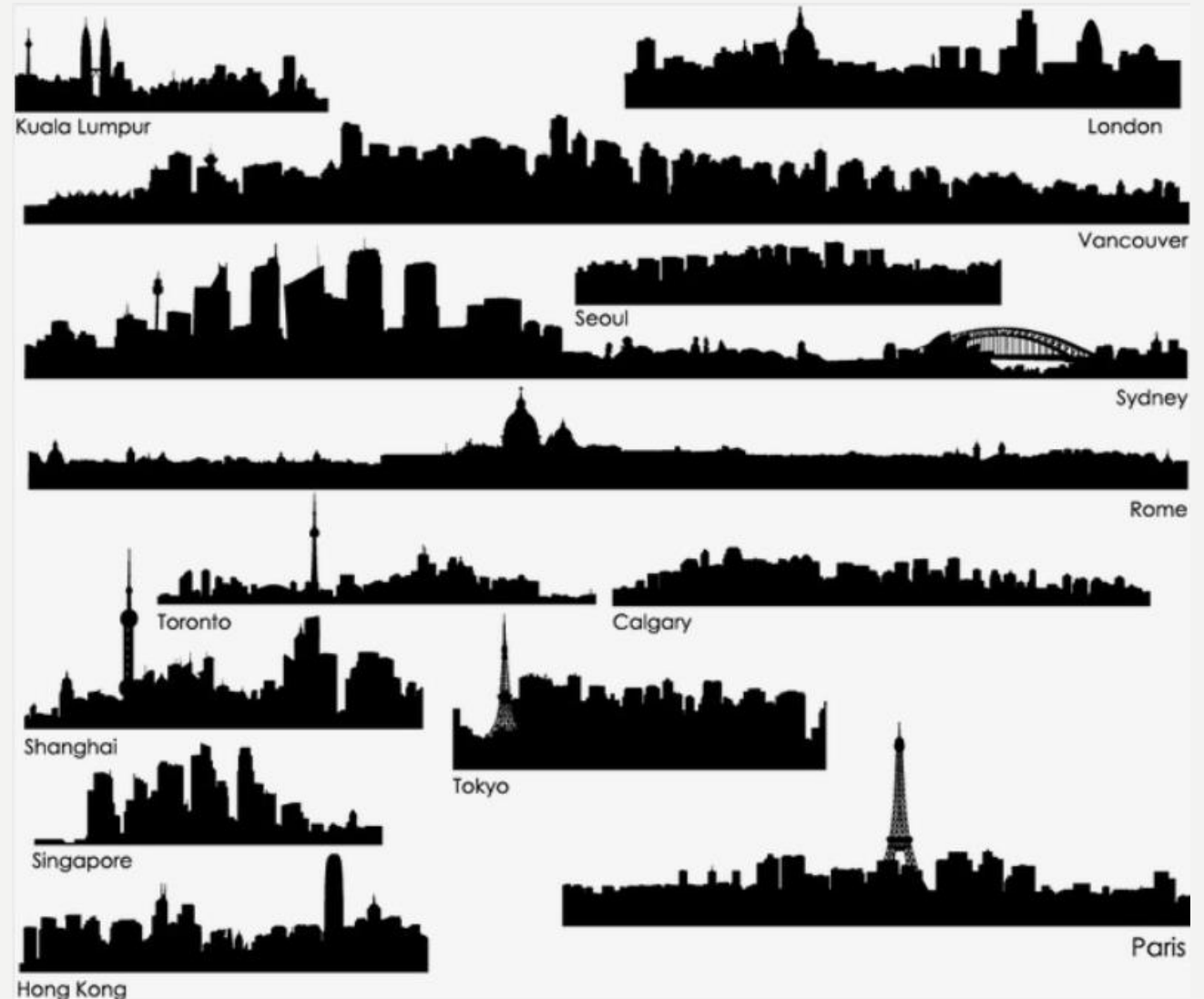
MĚSTO

- Obecná definice: sídla nezemědělského charakteru s určitými specifickými znaky, která se liší od venkovských sídel především svými funkcemi
- V minulosti bylo město určeno **městským právem** v podobě privilegií (práva trhu, hradeb, mýta, várečné právo) udělovaných králem (královská města, horní města), církví nebo šlechtou (poddanská města).
- Definice v ČR: podle § 3 zákona 128/2000 Sb., o obcích „obec, která má alespoň 3000 obyvatel, je městem, pokud tak stanoví předseda Poslanecké sněmovny po vyjádření vlády“.

Vnější znaky	<ul style="list-style-type: none">▪ soustředěný půdorys▪ existence uzavřeného a zřetelného jádra▪ větší počet neobývaných budov (továrny, úřady, kostely apod.)▪ funkční diferenciací zastavěné plochy (obytná část, průmysl apod.)
Vnitřní znaky	<ul style="list-style-type: none">▪ vysoký stupeň koncentrace obyvatelstva▪ různorodost hospodářských činností a městských funkcí▪ plně vyvinutá středisková funkce města

MORFOLOGICKÁ STRUKTURA MĚSTA

- **Vertikální** – výšková struktura městské zástavby
- **Horizontální** – půdorysné uspořádání města

ZNAKY MĚST

- Zatímco v zaostalých a chudých oblastech nebývá problém odlišit venkov od měst, ve vyspělých bohatých zemích se **rozdíly mezi venkovskými a městskými sídly rychle stírají.**
- Pro vymezení městského a venkovského sídla se obvykle používají kritéria:
 - administrativně právní: město – (městys) – obec
 - statistická (velikostní) – různé pro různé země – minimální počet obyvatel města je na Islandu 200 osob, v Dánsku nebo Švédsku 250 osob, v Albánii 400 osob, v Rakousku a Rusku 5 000 osob, v Japonsku 30 000 osob
 - kritéria fyziognomie – snadno uplatňována v minulosti, kdy byla města architektonicky zcela odlišná od venkovských sídel
 - kritéria funkce – typickou funkci venkovského sídla je zemědělství, obchod, řemesla, průmysl nebo administrativa jsou typická pro města
 - kritéria „městského života“ – způsob život života a trávení volného času obyvatel venkova se stále více začíná podobat způsobu života ve městech, poměšťování venkovského způsobu života nazýváme **rurbanizace**

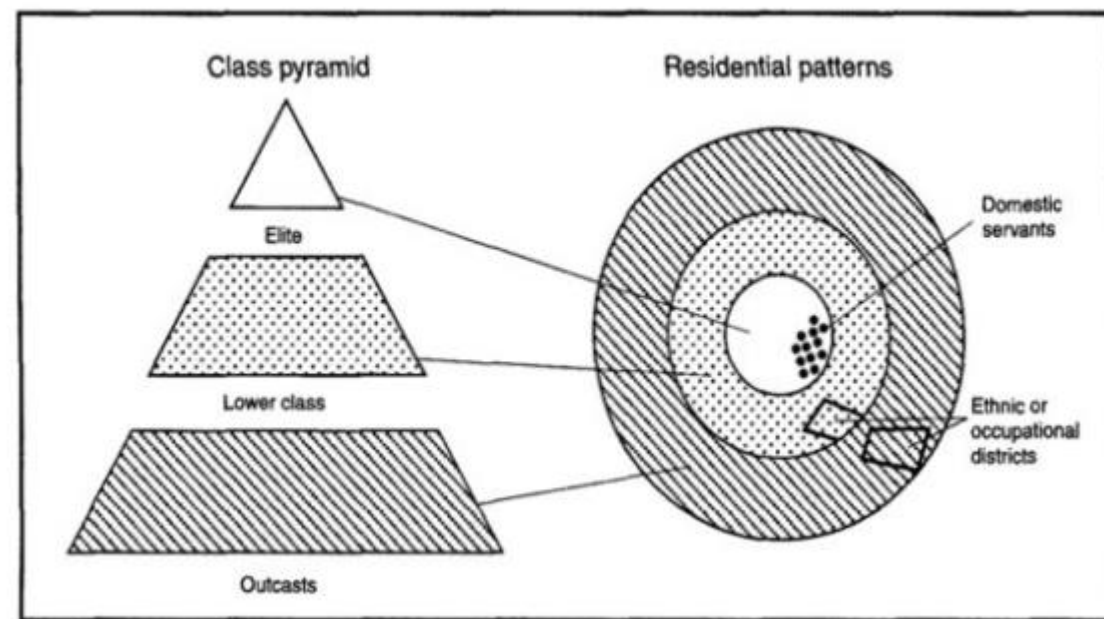
VÝVOJ MĚST

- Již v době před začátkem našeho letopočtu existovala prosperující města s několika sty tisíci obyvateli (Damašek, Jericho, ... <https://www.stream.cz/top-5/10004017-5-nejstarsich-mest-sveta>).
- K bouřlivému nárůstu počtu měst a městského obyvatelstva došlo až v době průmyslové revoluce.
- V celkovém vývoji měst rozlišujeme tři základní fáze:
 - město před-industriální
 - město industriální
 - město post-industriální

PREINDUSTRIÁLNÍ MĚSTA

- Většina měst je malé velikosti – pouze největší města dosahují či přesahují hranici 100 000 obyvatel
- Dopravní technologie na nízké úrovni – pěší doprava, koňské povozy, obyvatelstvo a produkty imobilní
- Města mají kompaktní formu
- Zázemí města malá
- Vztahy mezi městy velice slabé
- Není významnější dělbá práce či specializace jednotlivých částí měst
- Důležitou roli v prostorovém rozložení a populační velikosti sídel mají přírodní podmínky

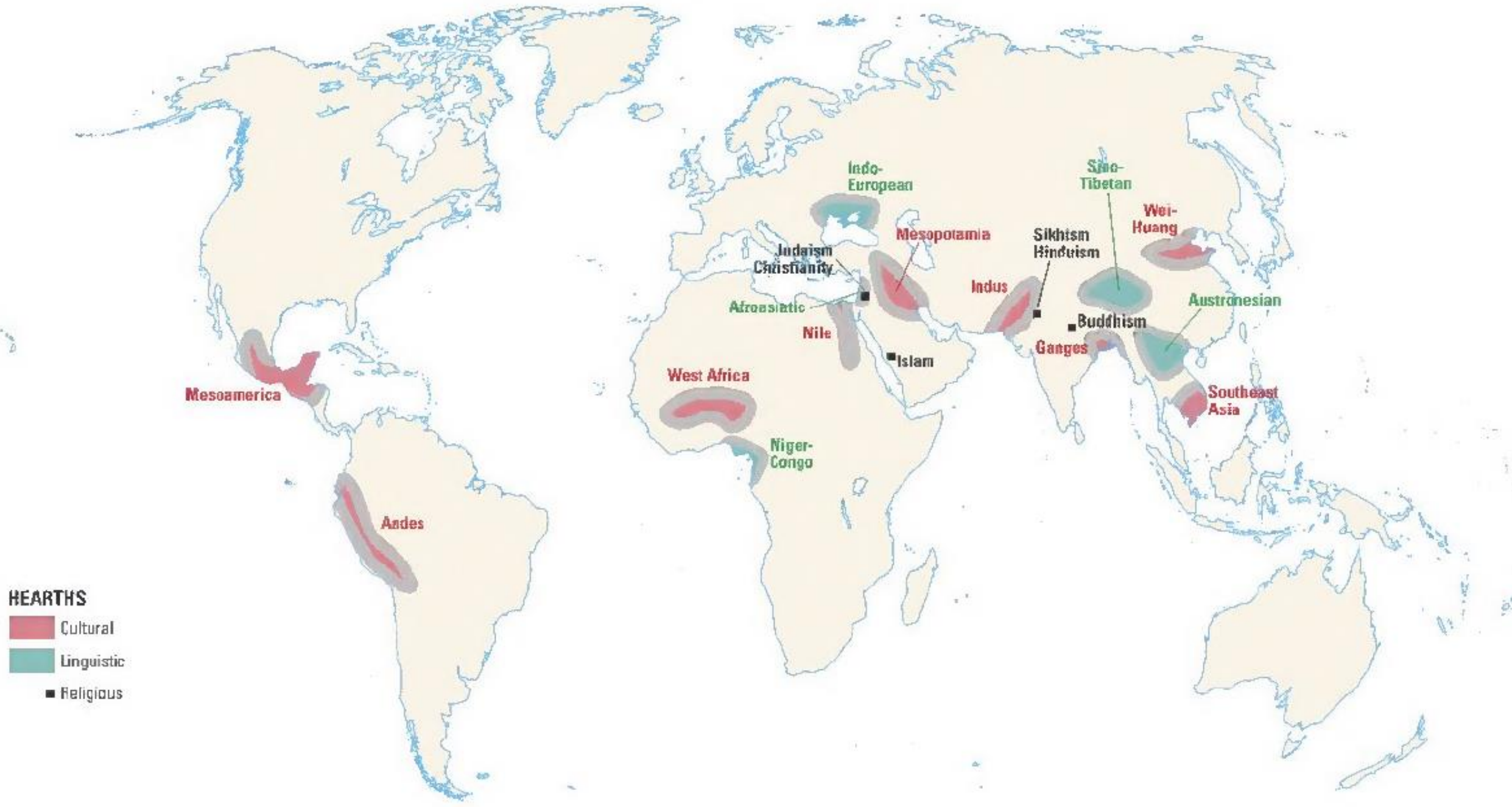
A model of the pre-industrial city

Zdroj: Sjoberg, Giddens. 1960. "The Pre Industrial City." New York Time Press.

PREINDUSTRIÁLNÍ MĚSTA

- Nejstarší města: 3500 př. n. l. – 1000 n. l.
- Nejranější města: Mezopotámie (Ur, Babylon, nilská delta, údolí Indu, oblast Žluté řeky, jižní Mexiko, Guatemala, Belize)
- Katalyzátor vývoje: technologický pokrok v zemědělství spojený se vznikem zavlažovacími systémy → zemědělská nadvýroba
- Role města byla zřejmě místa pro výměnu zemědělských přebytků
- Charakteristiky raných městských civilizací:
 - Zvýšení počtu organizované městské populace představující širší úroveň společenské organizace
 - Specializace pracovní síly, vznik nezemědělských profesí
 - Koncentrace (zemědělských) přebytků a existence nástrojů pro uchování a správu těchto přebytků
 - Třídně strukturovaná společnost, existence privilegovaných společenských tříd
 - Nová organizace státu založená více na příslušnosti k místu/bydlišti než na příslušnosti k rodu

• **Figure 3.4** Cultural, linguistic, and religious hearths worldwide. All areas are approximate.

PREINDUSTRIÁLNÍ MĚSTA

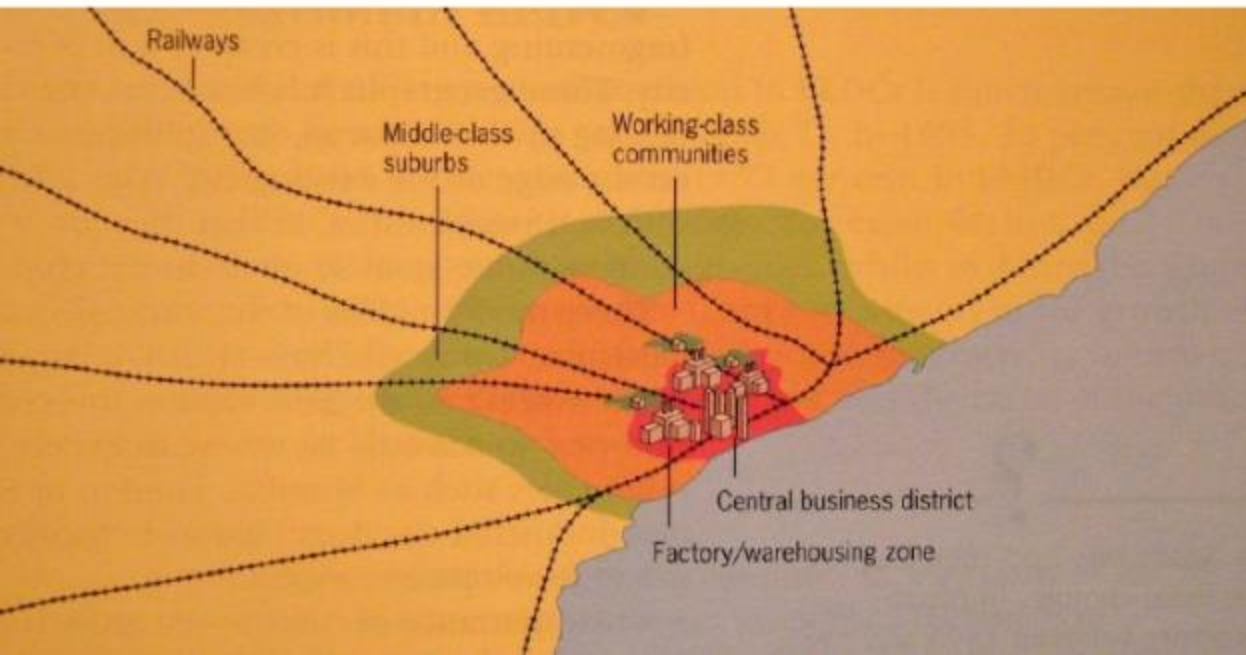
- Zrod středověkého města lze popsat jako postupné koncentrování osídlení kolem opevněných jader (např. kolem sídel šlechty, klášterů apod.)
- Dějiště místních trhů
- Města závisela na nejbližším okolí, oproti kterým měla víc specializovaných skupin obyvatel
- Charakteristická je multifunkčnost – dominantní byly role politické, náboženské, administrativní, kulturní a tyto funkce určovaly land use a společenskou strukturu města
- Ve městě docházelo k oddělování jednotlivých tříd obyvatelstva – elity se vyčleňovaly do ohraničeného centra města, centrum je symbolem moci (hrad, zámek, kostel)
- Prostor mimo centrum byl výrazem vztahů mezi výrobcí a prodejci, resp. cechy + modifikace náboženskými skupinami

INDUSTRIÁLNÍ MĚSTA

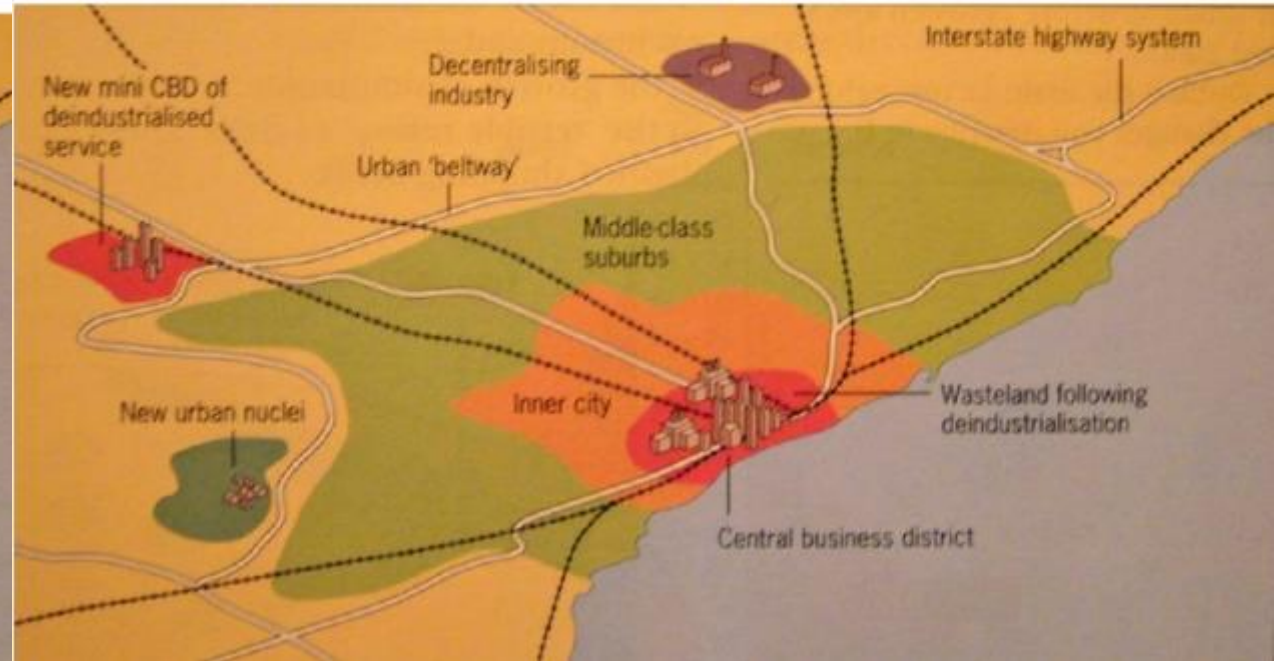
- Města rostou v závislosti na lokalizaci různých typů surovin
- Rozvoj vodní a železniční dopravy umožnil posílení ekonomických vazeb mezi městy a mezi městem a zázemím
- Dochází ke konkurenci měst a územní dělbě práce
- Města v sídelním systému se stávají stále více heterogenními co do růstové dynamiky a ekonomické specializace
- Vyčleňují se jádrové urbanizované a periferní venkovské oblasti, jejichž ekonomická výkonnost je podmíněna zejména přítomností zdrojů (suroviny, pracovní síla) a efektivitou dopravních systémů

Classic industrial city 1850s

Konx and Pinch 2000 – Urban Social Geography

Industrial city 1945-1975

INDUSTRIÁLNÍ MĚSTA

- Industrializace proměňovala strukturu a formu preindustriálních měst
- Faktorem byl přechod od „tradiční“ feudální společnosti ke kapitalistické a nárůstem nových společenských tříd – průmyslové buržoazie a třídy dělníků, které měly jiné způsoby života, spotřeby, místo a typ bydlení, vzdělávání...
- Bydlení a půda se staly předmětem obchodu
- Po nástupu továrního způsobu výroby došlo k oddělování místa práce a bydlení podpořené rozvojem levné dopravy – do té doby vznikaly dělnické kolonie v pěšky dostupných vzdálenostech od místa práce
- Centrum města se stalo komerčním srdcem města a ukazatelem ekonomické úspěšnosti

INDUSTRIÁLNÍ MĚSTA – MANCHESTER

- Původní obchodovatelné komodity byly zemědělské produkty, později textilní výrobky
- Export přes přístav Liverpool
- Zlepšení dopravního spojení mezi Liverpoolem a Manchesterem (kanál + železnice) se stalo hnacím motorem rychlé industrializace založené na textilním průmyslu
- Textilky způsobily stěhování aristokracie na periferie města, do průmyslového centra proudili pracovníci žijící v nevyhovujících podmínkách → společenských gradient byl tedy opačný než v předindustriálním městě
- První debaty o městském plánování

<https://www.telegraph.co.uk/sport/football/teams/manchester-united/9271721/Manchester-United-promote-new-kit-that-is-Made-in-Manchester-with-a-picture-of-Oldham.html>

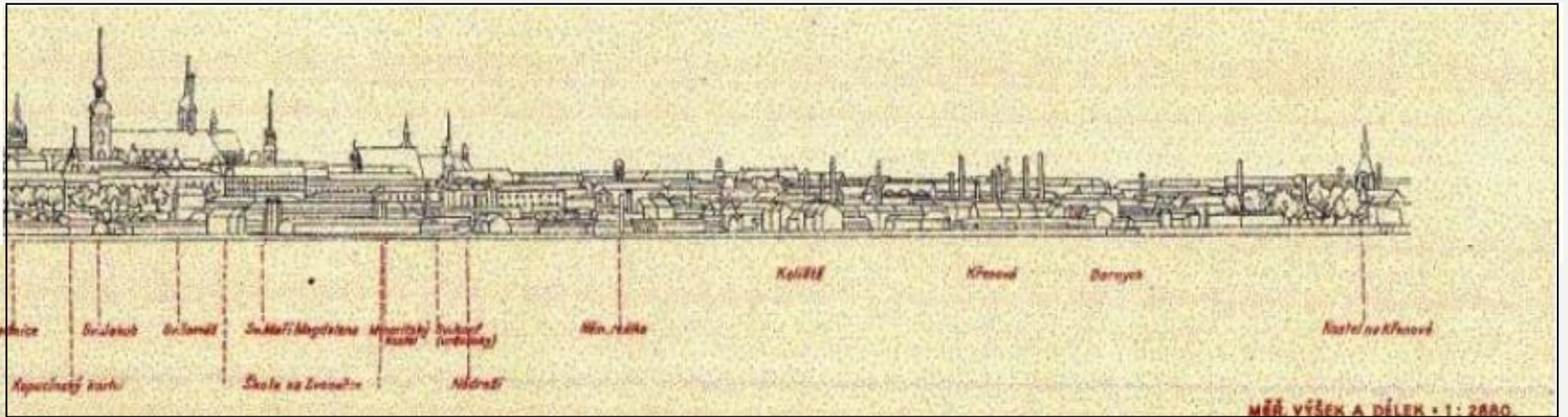
INDUSTRIÁLNÍ MĚSTA – BRNO

- Rozvoj průmyslu měl velký prostorový a územněsprávní význam
- Průmyslová zóna se utvářela za hradbami města – předměstí prošlo velkým populačním vývojem (dělnické periferie) – velké urbanistické a hygienické problémy
- Předměstí se začleňovala pod správu města
- Kulturně-politický dopad – socio-profesní stratifikace obyvatelstva (včetně národnostní hranice Češi x Němci)
- Rozvoj odborného vzdělávacího systému
- 1869: 74 000 obyvatel, z toho 25 000 zaměstnáno v průmyslu
- 1850: administrativní připojení 30 ulic/obcí do tzv. Velkého Brna
- 1852: demolice fortifikačních staveb
- Zisky z průmyslové výroby byly akumulovány v prostoru vnitřního města
- 90. léta 19. století: asanační zásahy
- V období před I. sv. v. – růst malé a střední buržoazie, úřednické a střední třídy zaměstnanců a etablování obytných čtvrtí velkoměstského charakteru

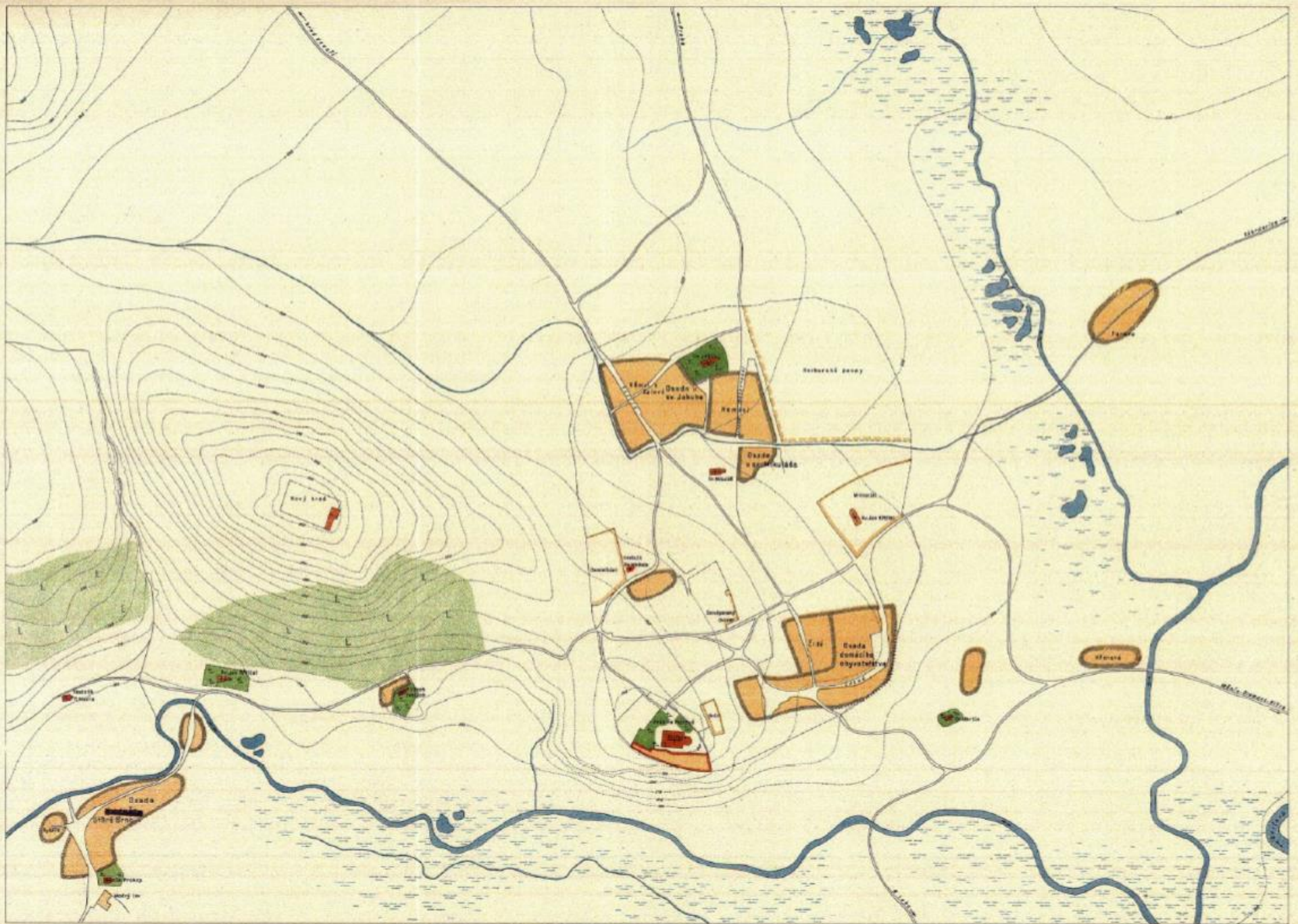
Továrny v okolí ulic Koliště, Křenová, Dornych - rok 1867

Pramen: <http://panorama.brna.cz/>

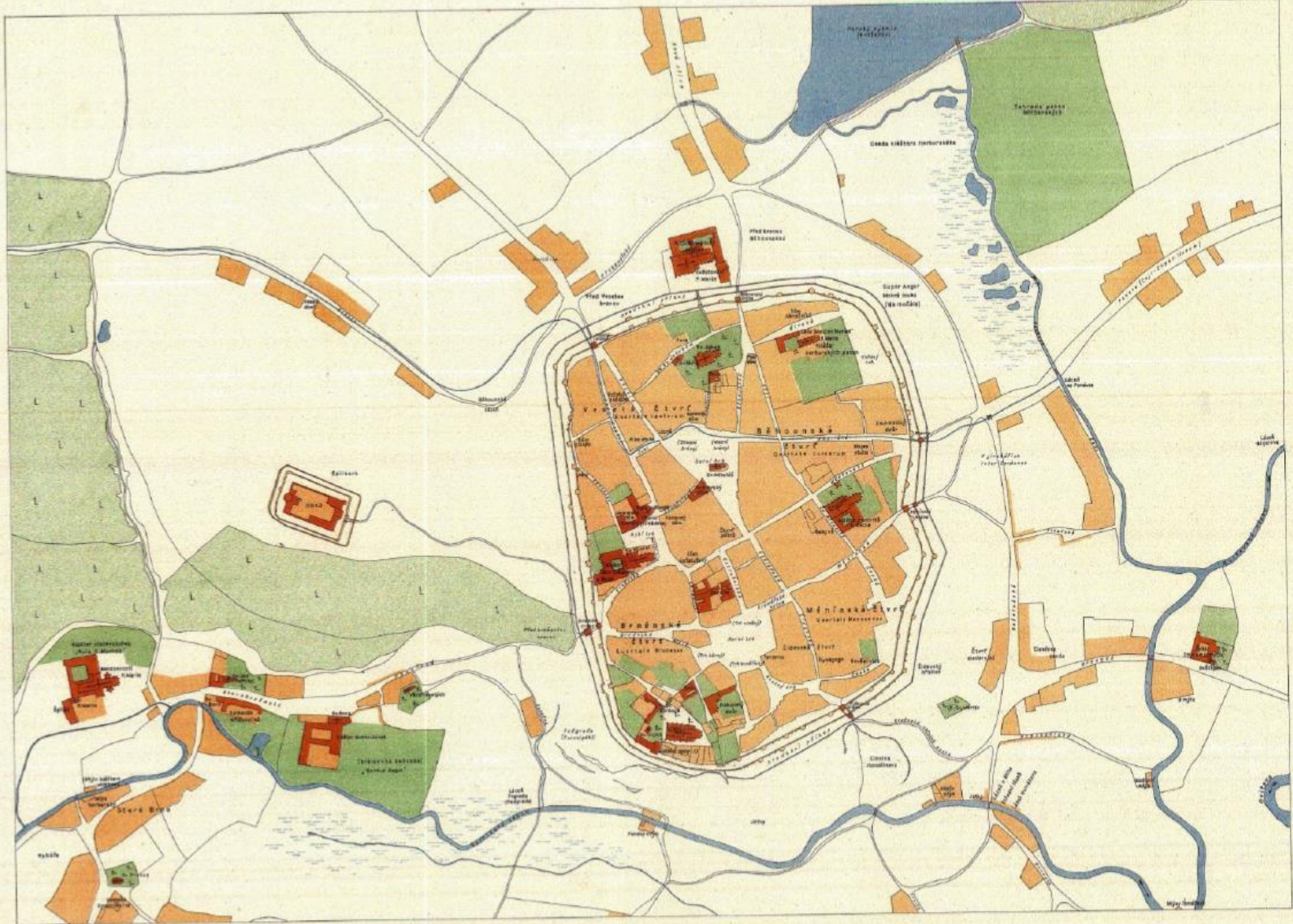

Továrny v okolí ulic Koliště, Křenová, Dornych - rok 1914

Pramen: KULÍSKOVÁ, Alžběta. Historické jádro města Brna - kulturně historická identita území a ochrana jeho hodnot [online]. Brno, 2012 [cit. 2016-04-17]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Libor Lněnička Dostupné z: http://is.muni.cz/th/329193/pedf_b/.

BRNO kolem 1930

BRNO 1400

1:2880

BRNO 1645

1:2680

1230

Handwritten labels in red ink below the sketch, including 'Handwritten labels' and 'Handwritten labels'.

1400

Handwritten labels in red ink below the sketch, including 'Handwritten labels' and 'Handwritten labels'.

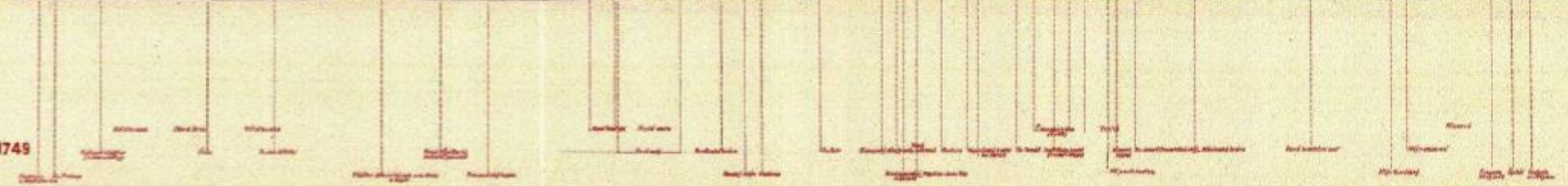

1645

Handwritten labels in red ink below the sketch, including 'Handwritten labels' and 'Handwritten labels'.

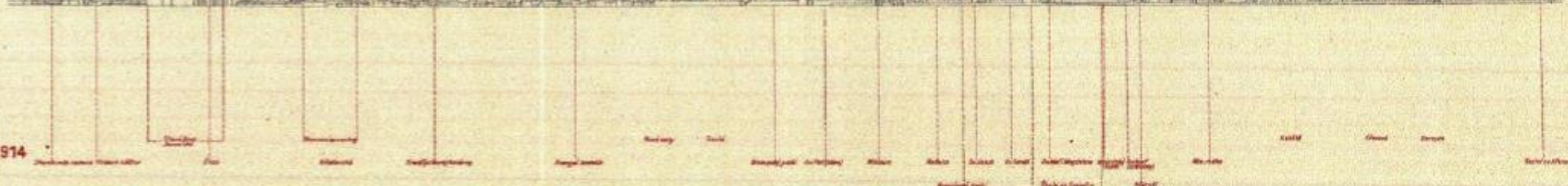
1749

1825

1914

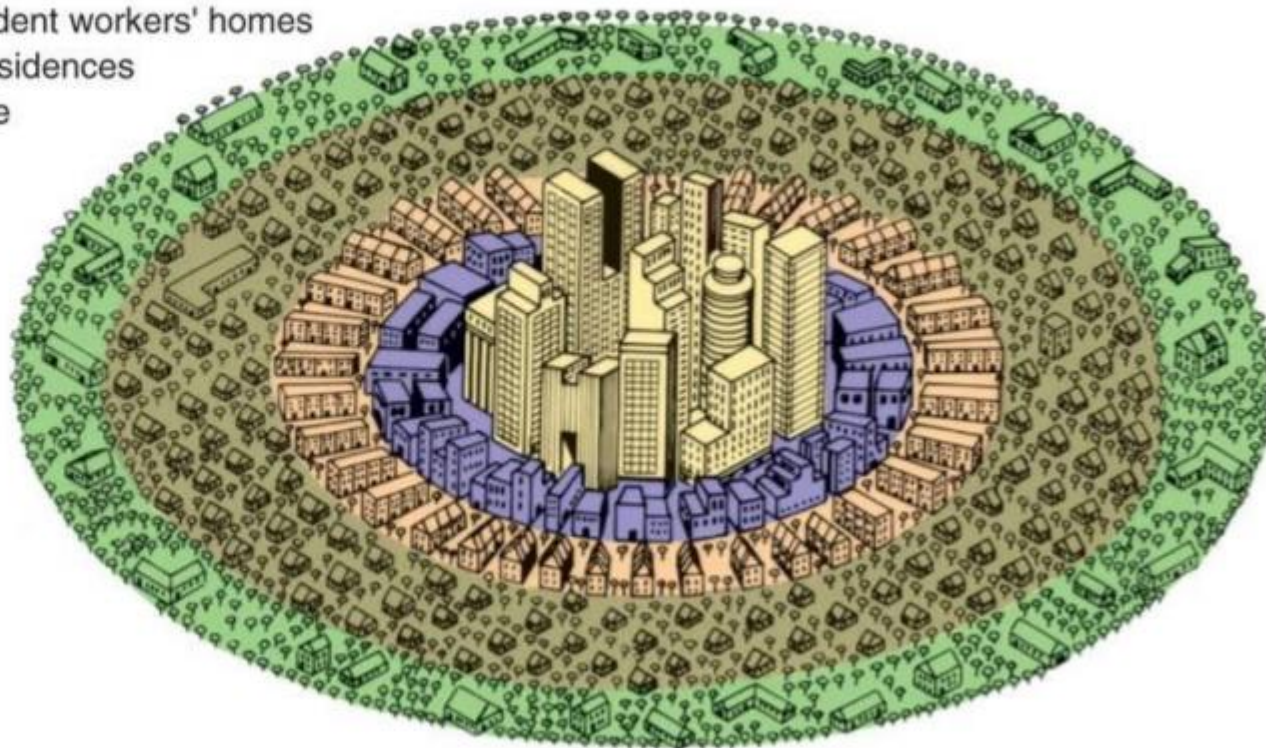
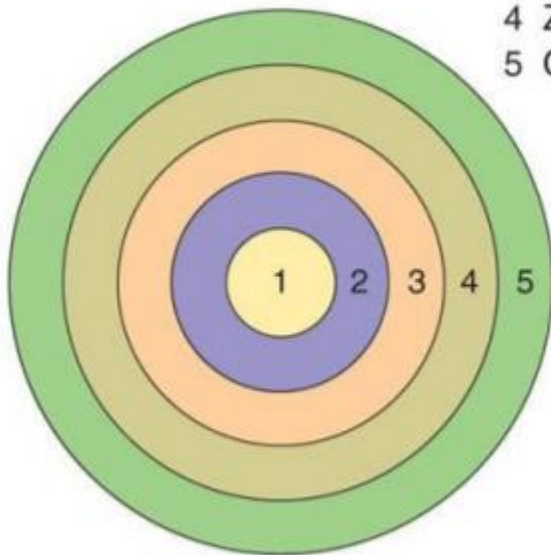

INDUSTRIÁLNÍ MĚSTA – CHICAGO

- Příklad průmyslového města prvních dekad 20. století
- Vznik prostorové sociologie města
- Ekonomická soutěž vede k dominanci určité skupiny/funkce v daném místě ve městě – té, které je schopná maximalizovat svůj užitek z dané lokalizace
- Prohlubování sociální komplexity na pozadí fyzického růstu města bylo prostorově vyjádřeno sociologem E. Burgessem v **modelu koncentrických zón** rezidenční diferenciaci
- Model zahrnuje:
 - **CBD (Central bussiness district)** – jádro obchodního, sociálního a kulturního života města
 - **Zóna přechodu** – původně obytná okrajová zóna, jejíž obytná funkce byla potlačena pronikáním průmyslu
 - **Bydlení pracujících** – bydlení těch, kteří se ekonomicky vymanili ze zóny přechodu, ale potřebují levný přístup do práce (dělnická třída)
 - **Obytná zóna** – soukromé domy, kvalitní nájemní bydlení, střední třída, větší přítomnost služeb
 - **Oblast dojížděky** – soukromé rodinné domy, obyvatelé nejvyššího sociálního statusu
- Zjednodušený model amerických měst 20. let 20. století, který je v reálném prostředí ovlivňován dopravním a terénními podmínkami, strukturou ekonomické základny města a prostorovou mobilitou populace, počítá s neustálým přílivem etnicky a sociálně heterogenního obyvatelstva

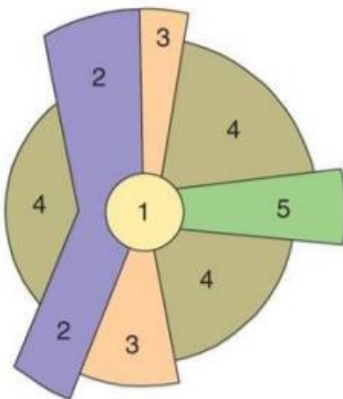
MODEL KONCENTRICKÝCH ZÓN

- 1 Central business district
- 2 Zone of transition
- 3 Zone of independent workers' homes
- 4 Zone of better residences
- 5 Commuter's zone

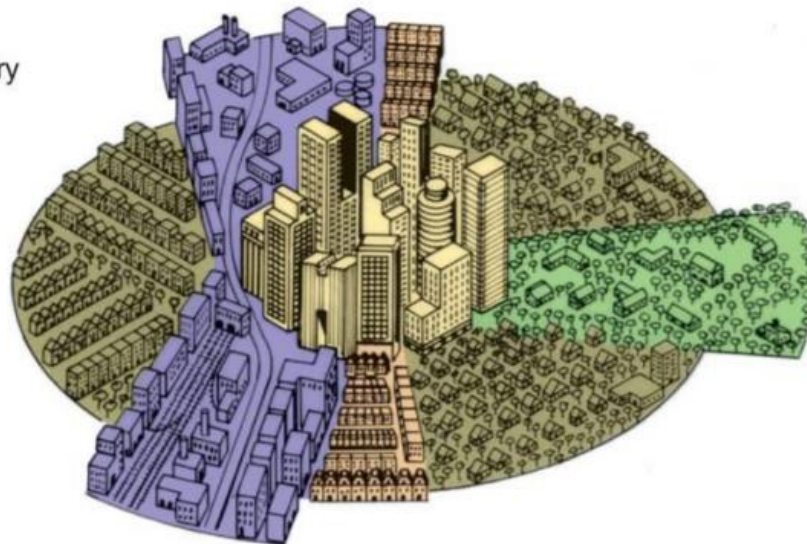

SEKTOROVÝ MODEL

- Burgessův přístup byl modifikován H. Hoytem v roce 1939 do tzv. sektorového modelu
 - Pracuje více s vlivem dopravy (hl. železniční) a předpokládá historickou setrvačnost ve struktuře města
 - Ve městě se vytváří sektory směřující od centra k okrajům, v nichž můžeme nalézt obyvatelstvo s různým vzdělanostním nebo profesním profilem (vysokoškoláci, manažeři, pracující v těžkém strojírenství...)

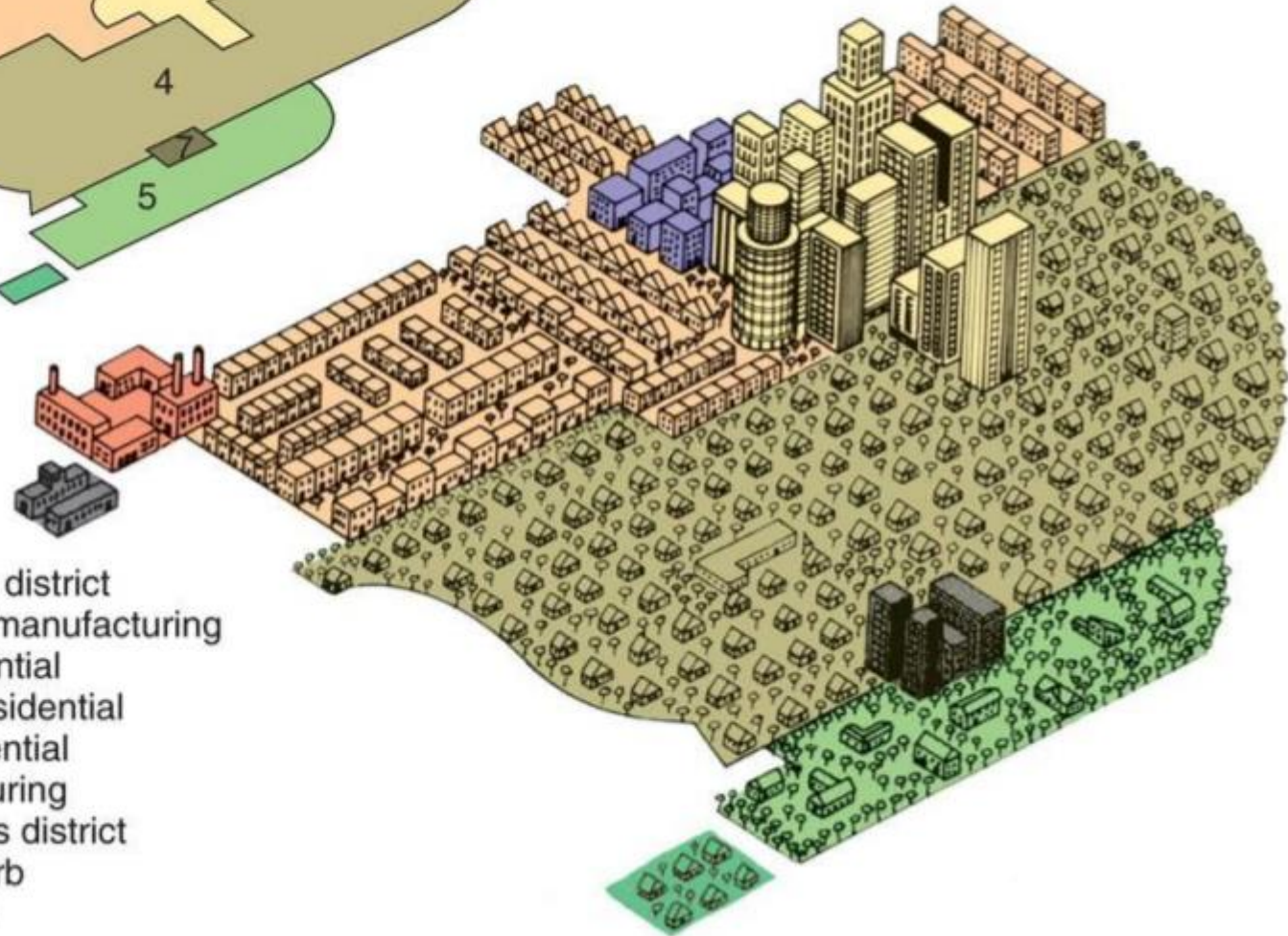
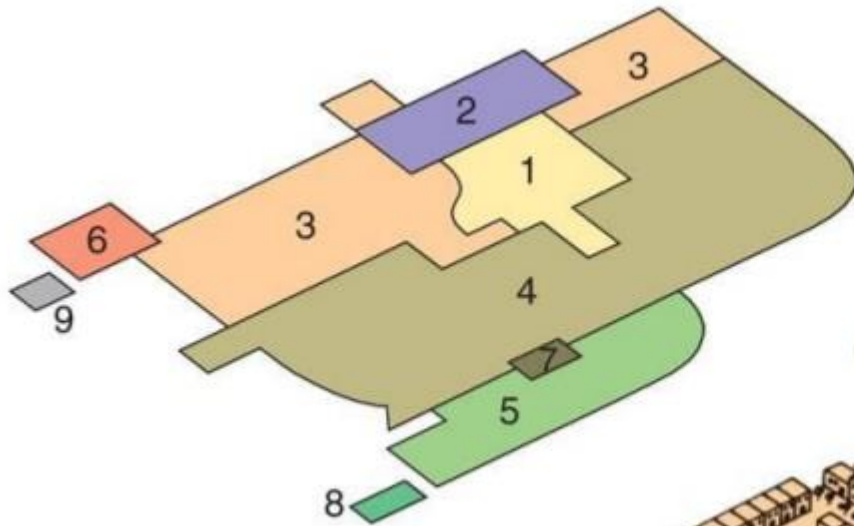

- 1 Central business district
- 2 Transportation and industry
- 3 Low-class residential
- 4 Middle-class residential
- 5 High-class residential

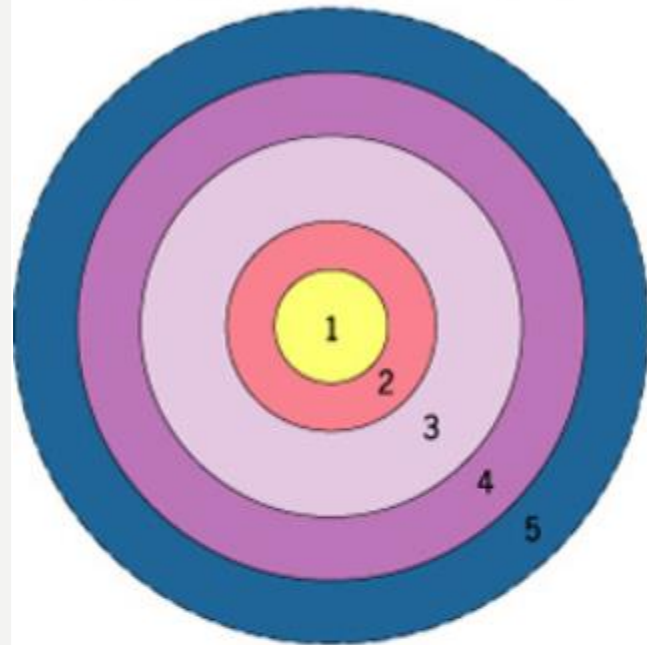
VÍCEJADERNÝ MODEL

- Předpokládá existenci více specializovaných okrsků (jader) na území města
 - Určité aktivity potřebují speciální podmínky, a proto se koncentrují v místě těchto podmínek
 - Koncentrované aktivity vytvářejí obdobu aglomeračního efektu a to vede ke vzniku specializovaných okrsků (průmyslové, administrativní)
 - Některé aktivity se navzájem vylučují (průmysl a kvalitní bydlení)
 - Některé aktivity by profitovaly z centrální polohy, ale nemohou si ji dovolit např. z důvodu velkých prostorových nároků
 - S tímto modelem se můžeme setkat ve městech, kde široké zastoupení různých etnických skupin, které vytváří své do jisté míry izolované kulturní enklávy – ghetta

- 1 Central business district
- 2 Wholesale, light manufacturing
- 3 Low-class residential
- 4 Medium-class residential
- 5 High-class residential
- 6 Heavy manufacturing
- 7 Outlying business district
- 8 Residential suburb
- 9 Industrial suburb

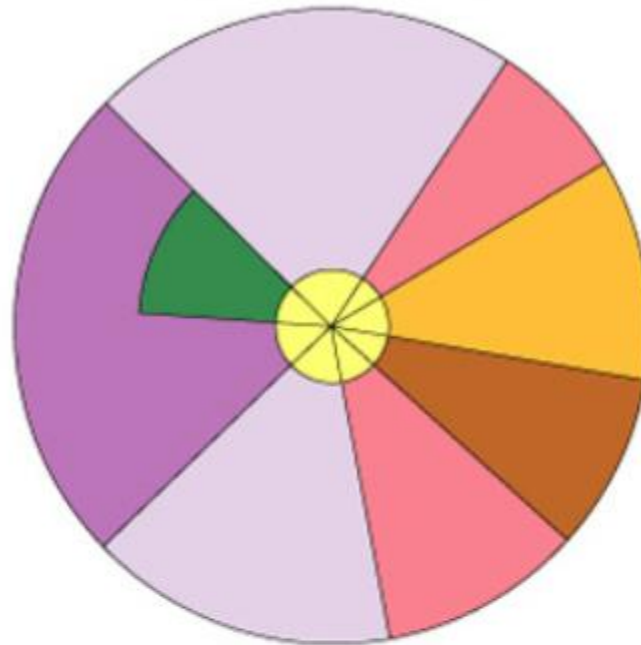
CONCENTRIC ZONE MODEL

A

- Central business district
- Zone of transition
- Zone of independent workers' homes
- Zone of better residences
- Commuters' zone

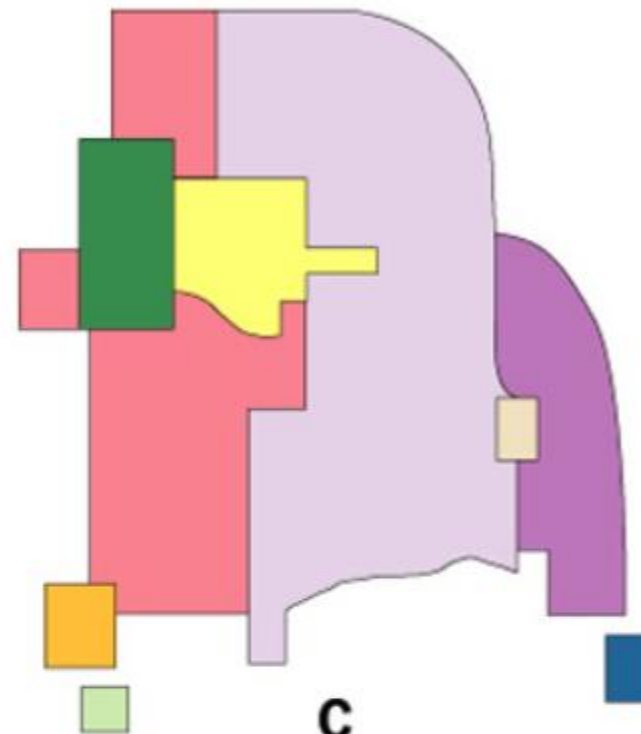
SECTOR MODEL

B

- High-rent residential
- Intermediate-rent residential
- Low-rent residential
- Education and recreation
- Transportation
- Industrial
- Core

MULTIPLE NUCLEI MODEL

C

- Central business district
- Wholesale, light manufacturing
- Low-class residential
- Middle-class residential
- High-class residential
- Heavy manufacturing
- Outlying business district
- Residential suburb
- Industrial suburb

KRITIKA MODELŮ

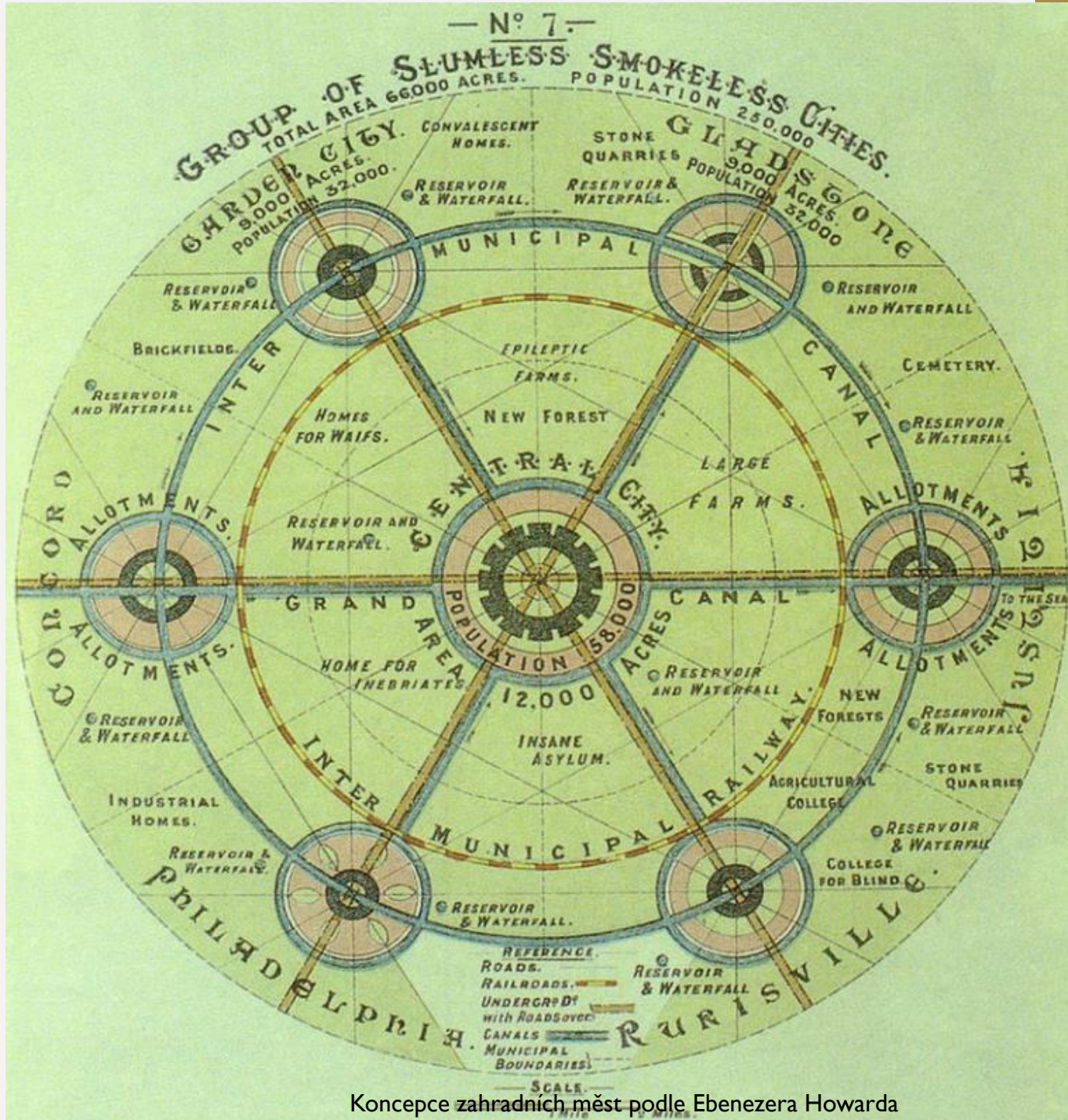
- Základní modely byly podrobeny kritice pro jejich jednoduchost a staticnost
- Kritiky stávající modely doplňovaly
 - o vazby mezi jednotlivými komunitami
 - funkce městských zón
 - historický vývoj
 - kulturní prostředí
 - tradice
 - prestiže apod.

ZAHRADNÍ MĚSTO

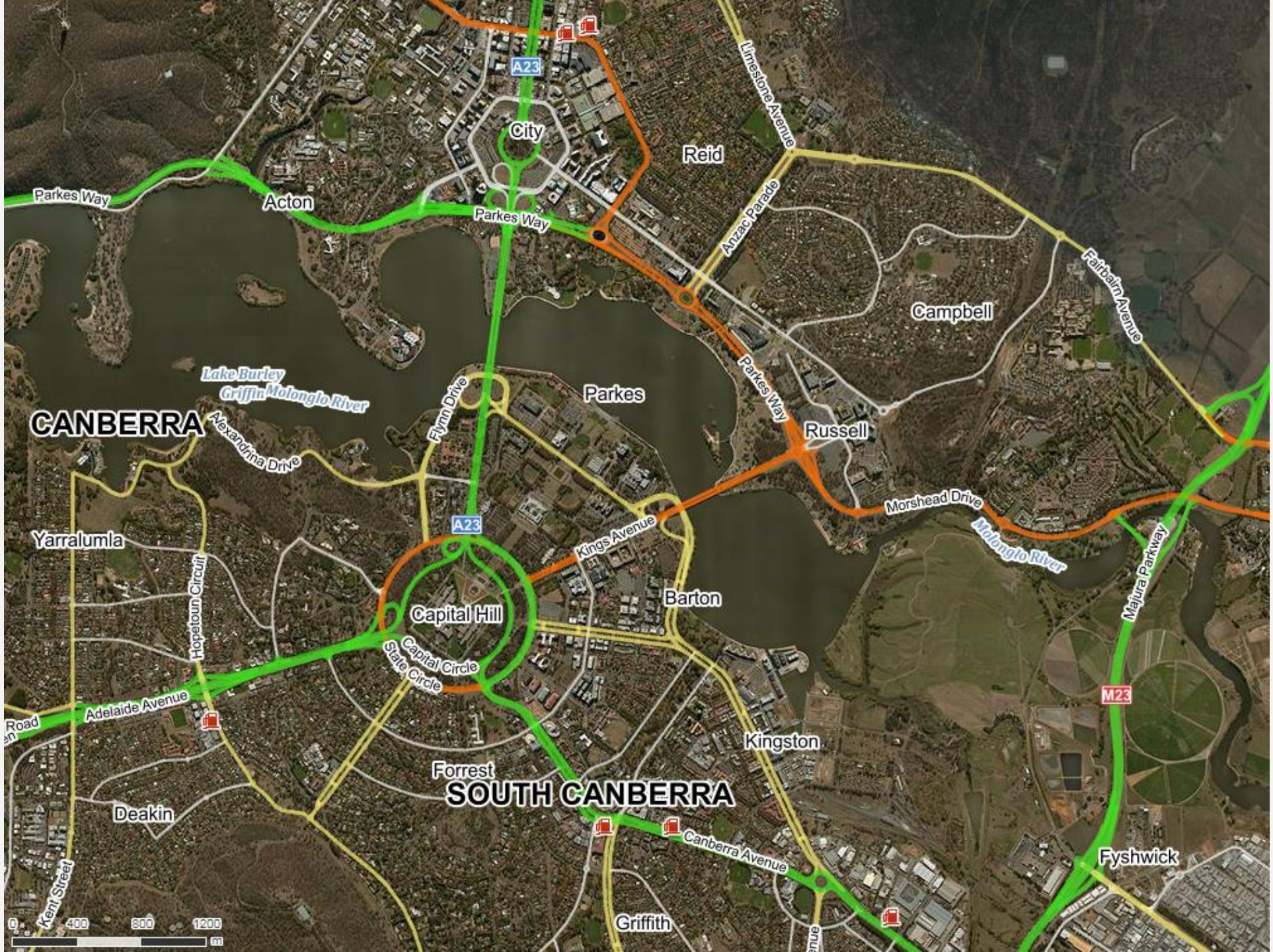
- Moderní typ plánovitě budované městské sídelní zástavby rodinnými domky
- Koncepce vznikla v Anglii v reakci na průmyslovou revoluci a migraci obyvatelstva z venkova do měst jako alternativa k nekoncepčně vznikajícím a hygienicky i esteticky podřadným chudinským dělnickým koloniím a slumům
- Původním záměrem bylo zajistit i nižším vrstvám přijatelné a zdravé bydlení a prostředí
- Později byly podle podobného vzoru budovány i luxusní zahradní čtvrti pro vyšší střední třídu
- Příklady zahradních měst:
 - Canberra, Austrálie
 - Svit, Slovensko
 - Zlín, Česká republika
 - Tel Aviv, Izrael

ZAHRADNÍ MĚSTO

- Koncept okrouhlého zahradního města, určeného pro asi 30 000 obyvatel
- Uprostřed kruhový ústřední park, kolem nějž jsou soustředěny veřejné budovy, obklopené sady
- Ze středu vychází 6 radiálních tříd (boulevard), které jsou protínány soustavou soustředných prstencových kruhových tříd (avenue), lemovaných stromořadím
- Design rodinných domů není unifikován, dbá se na koncepci a linii ulice
- Navrženo jako uzavřený celek, koncepce nepočítá s plynulým rozrůstáním města
- Dceřiná města by vznikla zopakováním téhož schématu v sousední oblasti, tedy jako prstenec měst kolem mateřského města
- Z těchto zásad byly při realizaci činěny značné ústupky, protože zahradní města byla vždy navrhována do již urbanizovaného prostoru

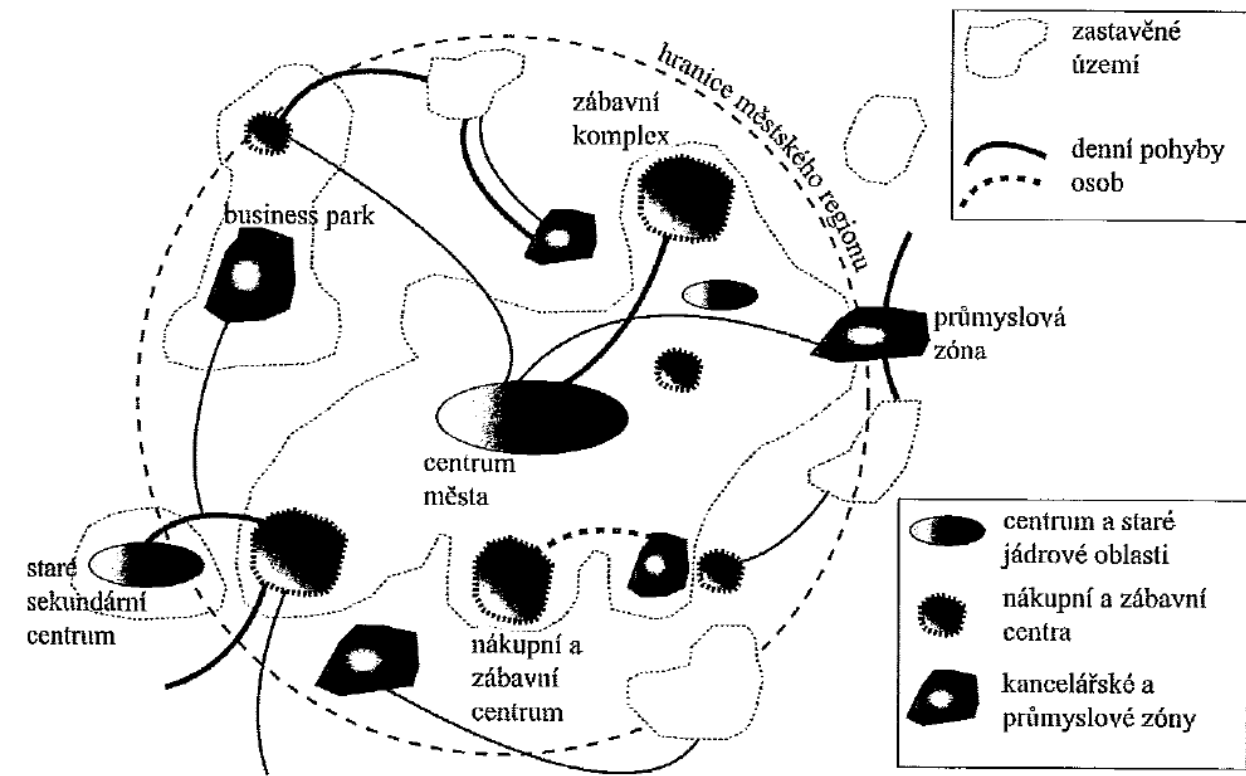
Koncepce zahradních měst podle Ebenezera Howarda

POSTINDUSTRIÁLNÍ MĚSTA

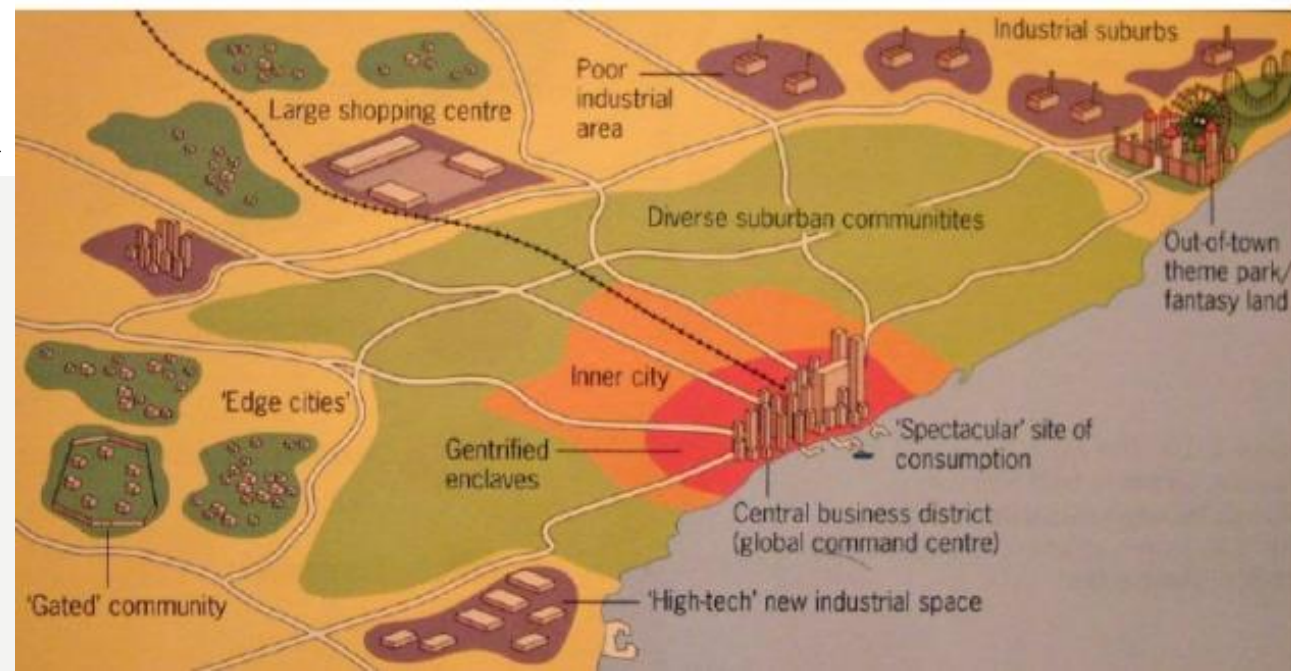
- Od 2. poloviny 20. století
- Změny přechodu od průmyslové k post-průmyslové společnosti:
 - Ekonomické změny zdůrazňující roli služeb
 - Změny ve společenské struktuře posilující roli profesionálních a technologických tříd
 - Zvýšený důraz na technologie a význam informací ve společenském životě
- Dominujícím procesem postindustriálního města je prostorový a hodnotový rozptyl
- Znakem je nepravidelné, chaotické seskupování funkcí bez výrazné centrality, významný vliv dopravy a komunikací spojující jednotlivá místa spotřeby, bydlení, produkce, ztráta komunitního charakteru města
- Vznikají složité prostorové vzorce vztahů mezi sídly
- Vlivem prudkého rozvoje telekomunikací dochází s neutralizací vlivu vzdálenosti na lokalizaci různých typů aktivit – „smrt vzdálenosti“
- Postindustriální město není vnímáno jako jednotka produkce, ale jako jednotka spotřeby
- Stírá se rozdíl mezi městem a venkovem
- Příklad post-industriálního města je Los Angeles

ØBR. 3.13 SCHEMATICKÉ ZNÁZORNËNÍ POSTINDUSTRIÁLNÍHO MËSTA

Zdroj: Upraveno podle Healey 2000.

The post-industrial city

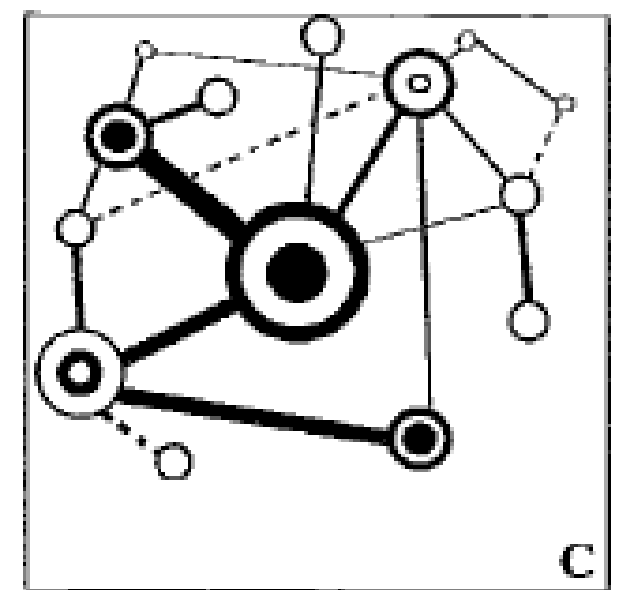
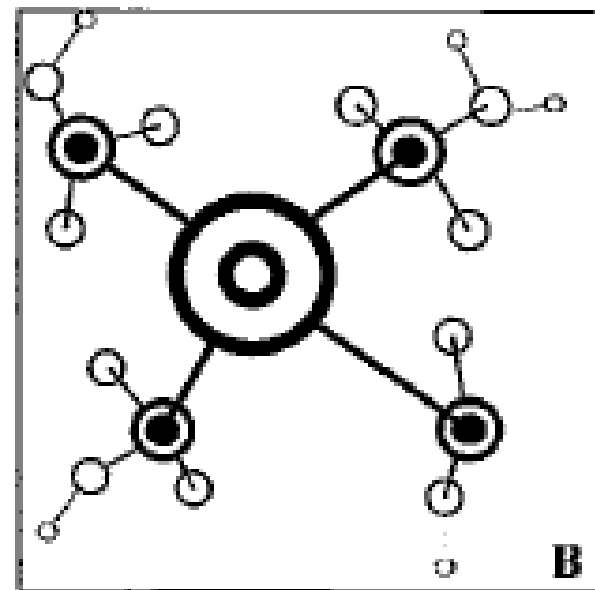
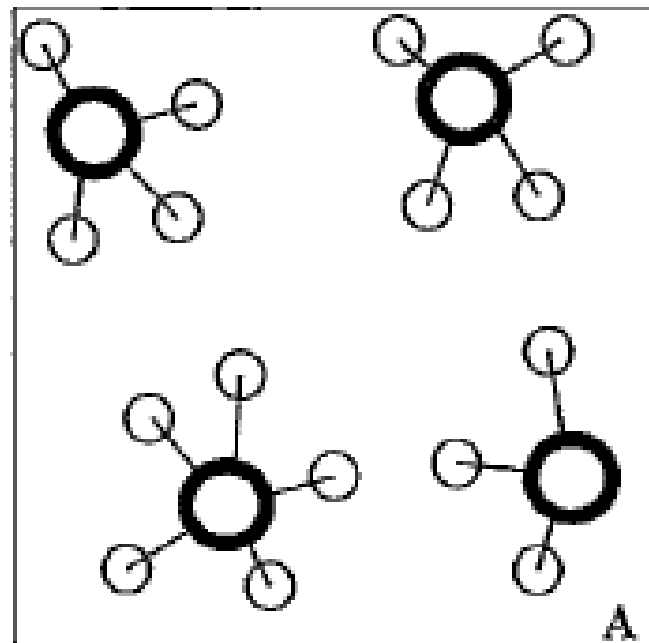

PROSTOROVÉ FORMACE V POSTINDUSTRIÁLNÍM MĚSTĚ

- **Edge cities** – nová komerční či administrativní centra v suburbánu, bez historie, podél komunikačních tras
- **Master planned communities** – rozsáhlejší obytné zóny vytvořené jedním developerem, obsahující zpravidla základní prvky občanské vybavenosti
- **Gated communities** – rezidenční oblasti s omezeným vstupem
- **Corporate campuses** – rozsáhlejší firemní sídla zpravidla na „zelené louce“

Obr. 3.3 Preindustriální (A), industriální (B) a postindustriální (C) fáze vývoje sídelního systému

Zdroj: Upraveno podle Herbert a Thomas 1997.

AKTUÁLNÍ VÝVOJ MĚST A SÍDELNÍCH SYSTÉMŮ

- **Demografické změny**

- demografické stárnutí populace vyspělých zemí
- změny na trhu práce
- proměny životních stylů, vzorců spotřeby a bydlení
- mezinárodní migrace vytváření kosmopolitní a příjmově polarizované prostředí velkých městských aglomerací

- **Nové lokalizační faktory průmyslu a služeb**

- rostoucí vliv environmentalistických faktorů v lokalizačních politikách firem (stále ale dominují faktory ceny práce a výhody aglomerační ekonomiky)

- **Vysoká mobilita populace**

- Rostoucí denní mobilita populace vede k prostorové expanzi denních městských systémů
- Zvyšování denních dojížděkových vzdáleností za prací či službami → prostorová dekoncentrace

- **Vysoká míra využití telekomunikačních technologií**

- Rychlý rozvoj moderních komunikačních technologií – zatím není doložen vliv na vývoj sídelních systémů, nicméně umožňuje lokalizační svobodu (práce z domu) a tím dekoncentraci práce a bydlení
-

- **Koncept SMART**

Počet cest mezi obcemi okresu Brno-venkov a Brnem.

Mapa vyjadřuje dopravní vztahy mezi jednotlivými obcemi a katastry Brna. Jedná se o všechny cesty, které byly uskutečněny během typického pracovního dne (středa).

V rámci jednoho dne se tak uskutečnilo téměř 160 000 cest mezi Brnem a okolními obcemi (pohyby uvnitř Brna jsou rozebrány dále).

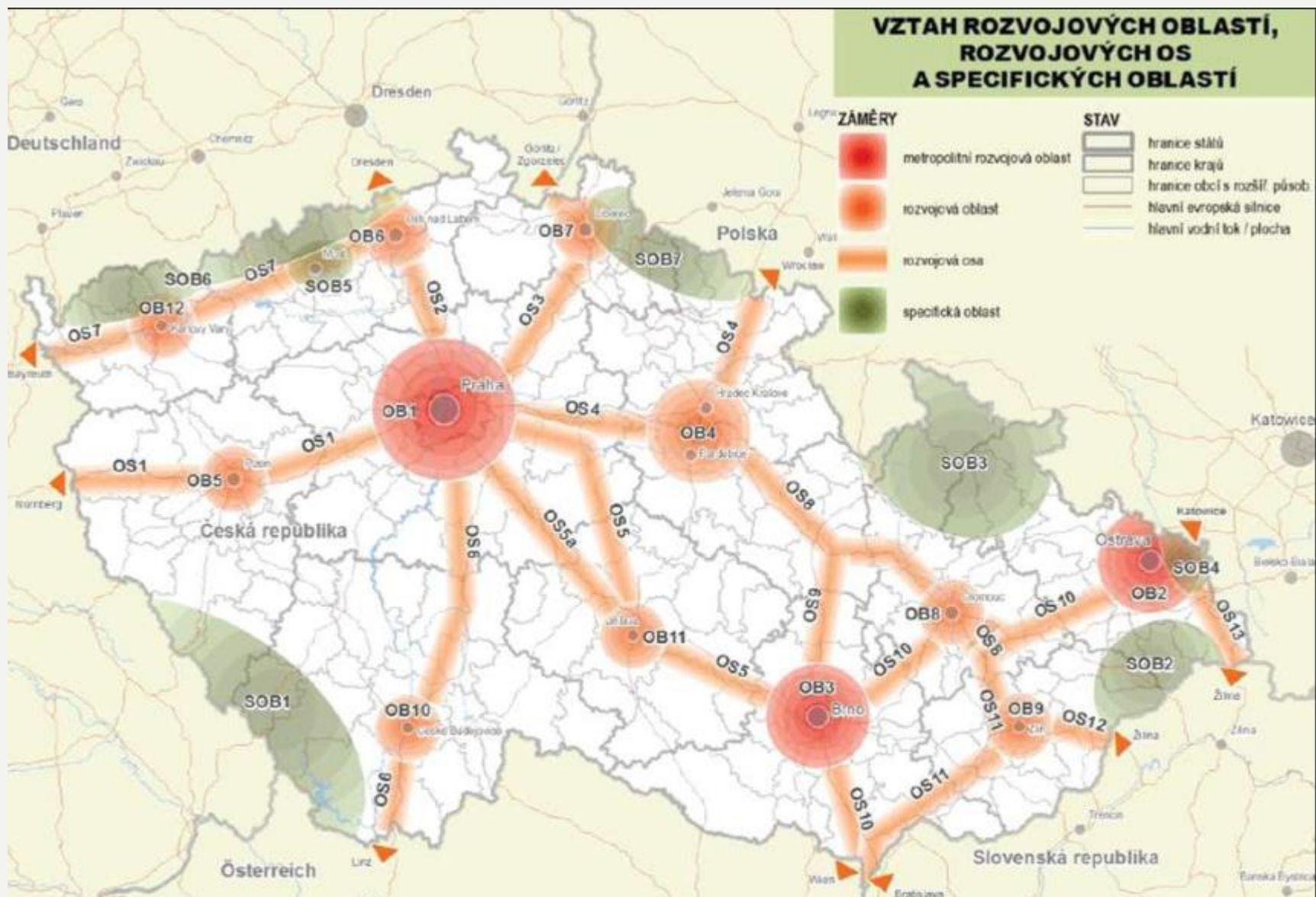
SMART CITY

- Koncept, který využívá digitální, informační a komunikační technologie pro zvýšení kvality života ve městech.
- Zaměřuje se na efektivní využívání stávajících a hledání nových zdrojů, snižování spotřeby energií, eliminaci zátěží životního prostředí, optimalizaci dopravy a sdílení dat pro veřejné účely
- **Smart mobility** - inteligentní řízení dopravy, systémy chytrého parkování...
- **Smart environment** – využití moderních technologií např. při měření kvality ovzduší, vody, světelného znečištění ..., chytré odpadkové koše, snižování emisí, zelené budovy...
- **Smart people** – celoživotní učení, sdílené dat, ...
- **Smart living** – inteligentní budovy, inteligentní pouliční osvětlení, ...
- **Smart government** – podpora elektronických služeb, participace obyvatel...

4. URBANIZACE

HIERARCHIE SÍDEL

- Sídla jsou produktem osidlovacího procesu, který se utvářel v průběhu historie
- Výsledek je vznik struktury systému osídlení:
 - Horizontální poloha sídla – vzájemná prostorová poloha sídel vůči rozvojovým osám
 - Vertikální poloha – hierarchie sídel podle významnosti, hierarchie uspořádání sídel v regionu tvoří sídelní systém
- Na základě polohy v rámci regionu a významu rozlišujeme:
 - jádra
 - periferie
- **Zákon vedoucího města** (Jefferson, 1939) – nestarší teorie. Vedoucí město v řadě států je nepoměrně větší než ostatní města v sídelním systému.
- Londýn 7x větší nežli Liverpool, Kodaň 9x větší než Aarhus.
- Vedoucí město roste rychleji -> akumulace ekonomických a politických funkcí.
- Nefunguje všude (např. Španělsko, USA, Sovětský svaz, Čína).

FÁZE URBANIZAČNÍHO PROCESU

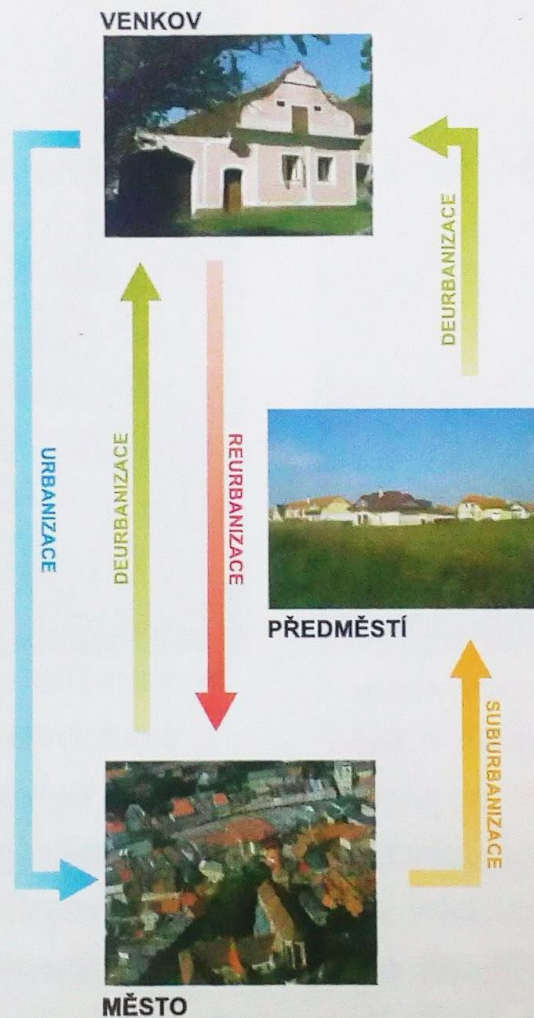

URBANIZACE

- 1) první fáze charakterizovaná koncentrací obyvatelstva kolem historických jader měst vedle nově založených průmyslových závodů;
- 2) důležitý vliv pro nastartování procesu urbanizace představuje zejména technologický pokrok a proces industrializace (nabídka pracovních příležitostí ve městech);
- 3) urbanizace je úzce spojena s průmyslovou revolucí; ve státech jako Spojené království nebo USA míra urbanizace stoupala spolu s průmyslovou revolucí a stěhováním obyvatel zaměstnaných v zemědělství z vesnic do městských továren, což vedlo ke vzniku velkého množství městských aglomerací; význam zemědělské revoluce;
- 4) v tomto období také došlo k přechodu od feudálního ke kapitalistickému společenskému řádu, zejména zrušením nevolnictví (umožněním migrace do měst);
- 5) na rozdíl od vyspělých států mají rozvojové státy jako například Čína, Indie a Nigérie mnohem menší míru urbanizace, která ale stále stoupá.

SUBURBANIZACE

- 6) druhá fáze urbanizačního procesu;
- 7) je charakterizována rozvojem a výstavbou rodinných domů v nejbližším okolí velkých měst (mimo kompaktní zástavbu města);
- 8) je často spojována se stěhováním bohatších obyvatel (s vyšším sociálním statusem) z centrálních částí města na předměstí; důvodem je především život ve zdravém prostředí, ale současně v dobré dopravní dostupnosti, která umožňuje plně využívat všech městských výhod;
- 9) vedle nové výstavby a imigrace obyvatelstva je suburbanizace rovněž charakterizována přeměnou existující venkovské zástavby a změnou způsobu života;
- 10) ve státech západní Evropy probíhal proces suburbanizace přirozeně po celou dobu vývoje měst, zatímco v postkomunistických státech byl proces suburbanizace zastaven a na okrajích měst byla často stavěna rozsáhlá sídliště panelových domů.

DEURBANIZACE

- 11) třetí urbanizační fáze, která je charakterizovaná poklesem počtu obyvatel v celém vnitřním městě a populační stagnací předměstí;
- 12) proces byl způsoben především deindustrializací v centrálních částech měst (koncentrace nejstarších upadajících průmyslových odvětví) a následným odlivem obyvatel i pracovních příležitostí do nových (nově, plánovitě založených) měst, malých měst a venkovských oblastí;
- 13) vnitřní části měst v této fázi prodělávají nejhlubší úpadek; deurbanizace ovlivnila většinu anglických měst v letech 1950–1980 a významně se projevila i v tradičních průmyslových oblastech Německa, Belgie, USA, apod.

REURBANIZACE

- 14) charakterizována oživením městských center, do kterých se vrací bydlení a v místech opuštěných průmyslových zón se budují administrativně-obchodní i nové bytové komplexy;
- 15) neprojevuje se v celém městě, ale pouze ve vybraných částech, kde jsou nově koncentrovány služby či specifické skupiny obyvatel (často jsou to skupiny bohatšího obyvatelstva);
- 16) vedle reurbanizace nadále pokračuje suburbanizace a deurbanizace, ale již mírnějším tempem než v předchozích urbanizačních fázích.

Zdroje dat:
Broadley, E., Cunningham, R. (2000): *Human*. Oliver & Boyd, Harlow.
Horská, P., Maur, E., Musil, J. (2002): *Zrod velkoměsta*. Paseka, Praha – Litomyšl.

Dnešní svět. Sídla na Zemi, č. 5, roč. 2006/2007, s. 7

Pozn. Ne všude musí k těmto procesům přicházet právě v tomto pořadí.

URBANIZACE

- Změna sociálně-prostorových forem společnosti v důsledku společenské modernizace
- Důsledek – koncentrace obyvatelstva do městských sídel a růst měst
- Spojována s etapou industrializace
- Urbanizace:
 - Ekonomická – zvyšující se počet osob pracujících mimo zemědělství
 - Demografická – zvyšování podílu městského obyvatelstva
 - Prostorová – změny vzhledu a hmotného uspořádání sídel
 - Sociální – osvojení městského způsobu života, šíření městských hodnot a postojů

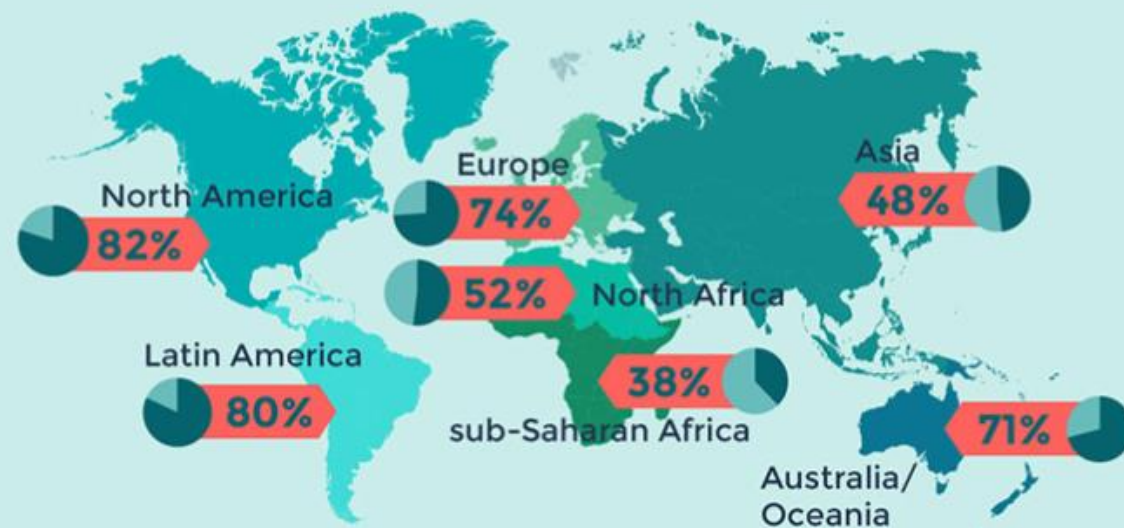
An urban world: <https://www.unicef.org/sowc2012/urbanmap/?lan=en>

URBANIZACE

- Nejvíce urbanizované regiony: S + J Amerika, Evropa
- Míra urbanizace se liší mezi regiony i v rámci Evropy
- Mezi urbanizačními křivkami vyspělých a rozvojových států je rozdíl
- Vysoká míra urbanizace v krátkém časovém období přináší nemalé problémy – absence technické a sociální infrastruktury
- Model vedoucího města – populační přírůstky zaznamenává omezený soubor největších měst
- Dekoncentrovaný model suburbanizace – rovnoměrné rozložení přírůstků

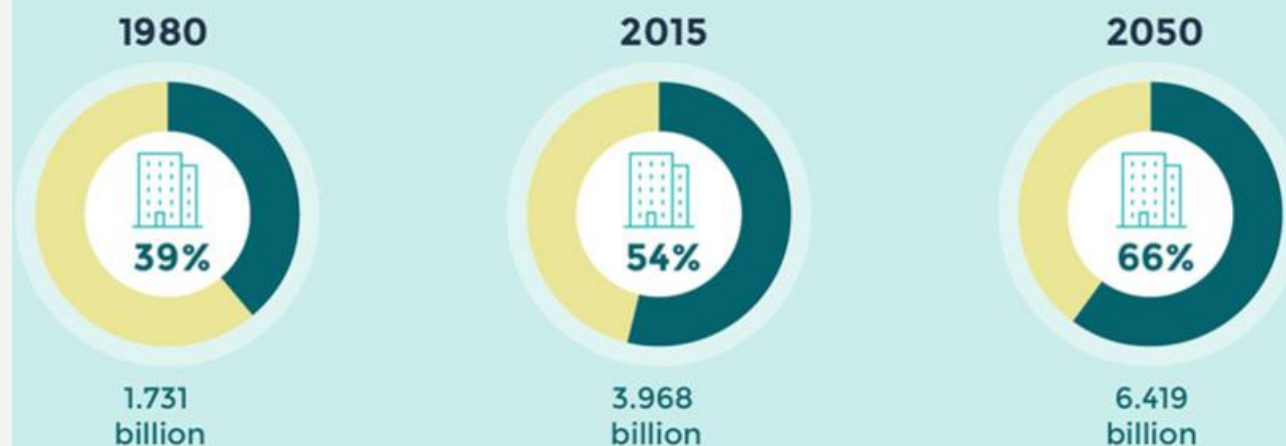
<https://www.urbanet.info/world-urban-population/>

Share of Urban Population on all Continents

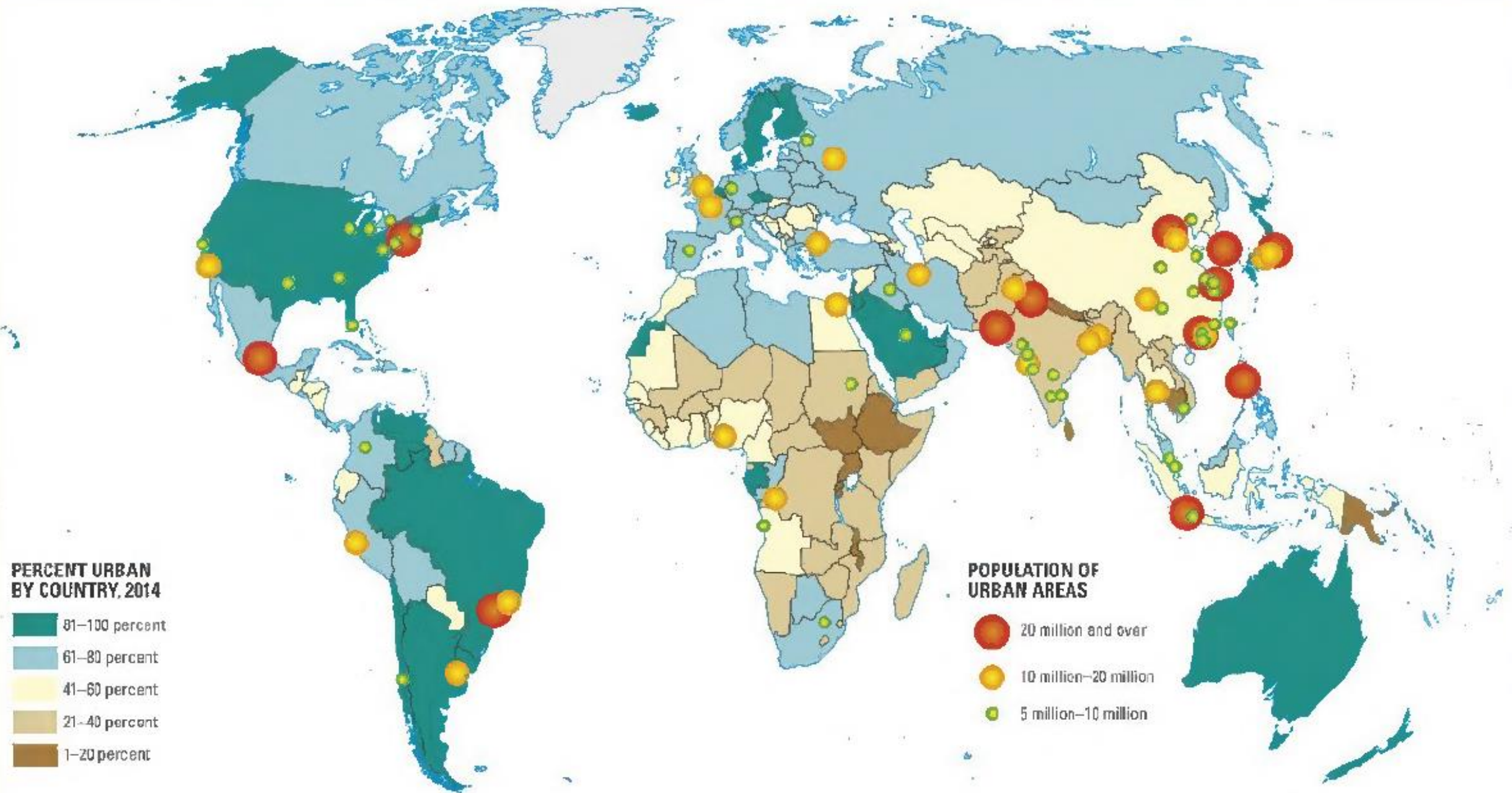

Source: United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA) 2016, online database

Share of the Urban Population Worldwide

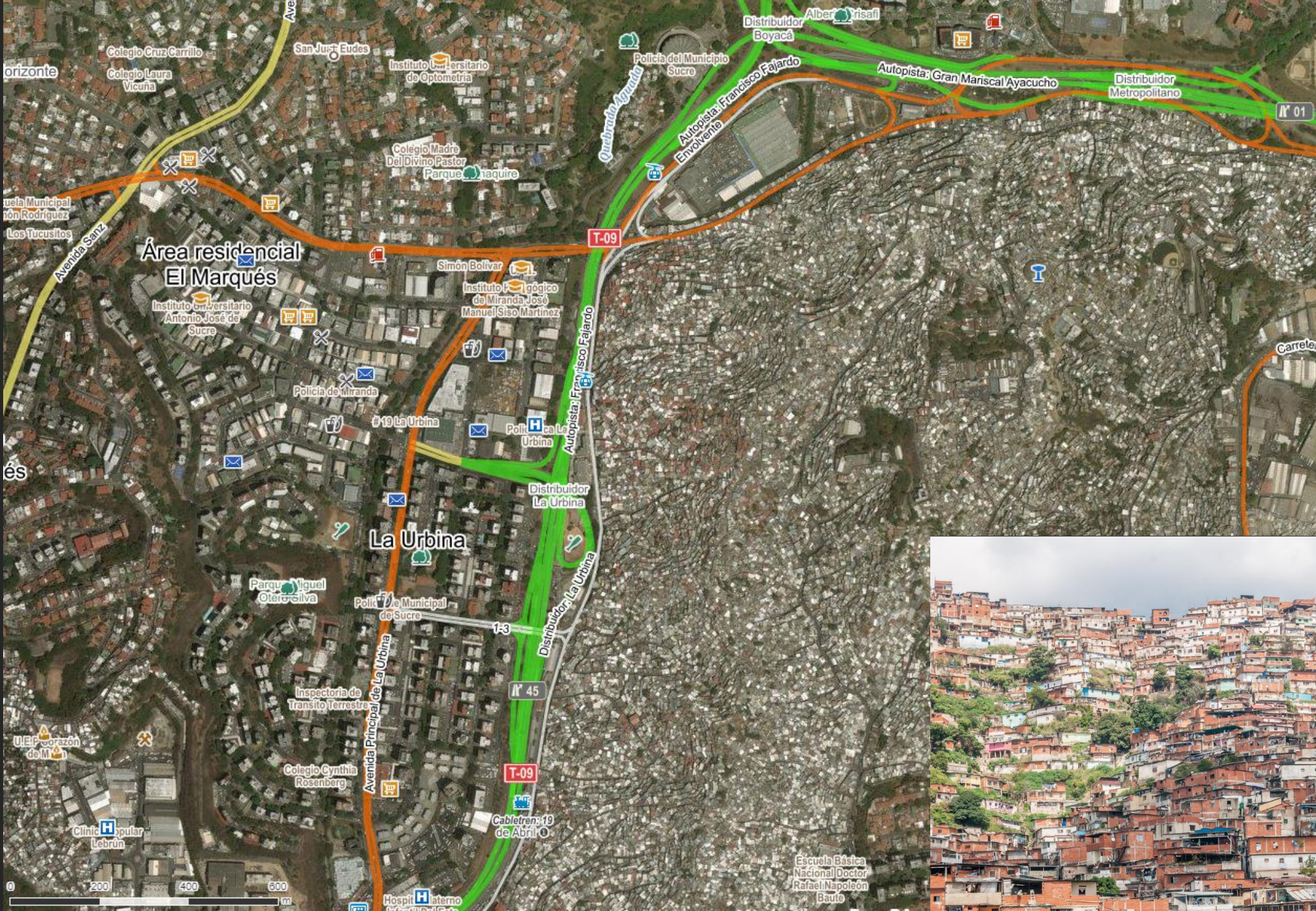

Source: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2014). World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, custom data acquired via website

• **Figure 3.E** This map shows the percentage of the population in each country living in urban areas, and also shows the locations of all metropolitan areas with populations of 5 million or more.

Caracas, Venezuela

URBANIZOVANÉ REGIONY

- Současné procesy urbanizace charakterizuje narůstání složitosti prostorových struktur
- Domański (1977) vymezuje 4 fáze vývoje městských prostorových útvarů:
 - **Koncentrace** do prostorově relativně malých městských prostorů
 - fáze soustředěného města průmyslového charakteru, která je charakteristická pro města Evropy a Severní Ameriky v 19. a začátkem 20. století
 - počet obyvatel měst jen mimořádně překračuje milion obyvatel
 - **Aglomerování** sídelních útvarů
 - typický vznik městských aglomerací, které se stávají základními uzly prostorové organizace společensko-ekonomického života.
 - městotvornými, resp. aglomeračnětvornými funkcemi se ke konci této fáze vedle průmyslu stávají i terciér a kvartér.
 - ve fázi aglomerace se zvětšuje prostorový rozsah sídelních útvarů a největší městské útvary mají obvykle více než milion obyvatel

URBANIZOVANÉ REGIONY

– **Metropolizace** sídelních útvarů

- sílí procesy prostorové integrace
- první formou jsou procesy prostorové integrace sousedních aglomerací, jejichž důsledkem dochází ke splývání těchto prostorových útvarů
- druhou formou je růst závislosti a funkčních vazeb mezi aglomeracemi a ostatními velkými městy státu
- v důsledku rozvoje dopravy a výměny informací není už vzdálenost limitujícím faktorem přeměny sídelních útvarů
- sídelní útvar lze vymezit jako integrovaný sídelní systém
- městotvornými, resp. metropolitními funkcemi jsou hlavně terciér a kvartér a sídelní útvary přesahují hranici několika milionů obyvatel.

– **Megalopolizace** sídelních útvarů

- procesy územní koncentrace a dekoncentrace ztrácejí význam
- nejcharakterističtější rysem je růst složitosti funkčně prostorových struktur
- z hlediska měřítka překračují procesy megalopolizace hranice regionů a států a jejich velikost může přesahovat až několik desítek milionů obyvatel

MEGAMĚSTO X GLOBÁLNÍ MĚSTO

- **Megaměsto**

- Obvykle urbanizovaná oblast s více než 10 miliony obyvatel
- Tokio, Mexico City...

- **Globální město**

- Má přímý a významný účinek na globální záležitosti přes socioekonomické, kulturní či politické prostředky
- Město nadnárodního významu a aktivním vlivem a účastní na mezinárodních událostech a světovém dění
- Centra obchodu, bankovníctví, financí, inovací a trhů
- Na rozdíl od megaměsta se vyznačuje mírou vlivu ve světovém dění a ne počtem obyvatel

◀ Shape of connectivity amongst world cities of same tier and Proportional Global Network Connectivity (GNC) Scores 2010, according to GaWC

▲ Map of Global Cities 2010. The map clearly shows areas of the world rather dense and others almost irrelevant in terms of world city connectivity

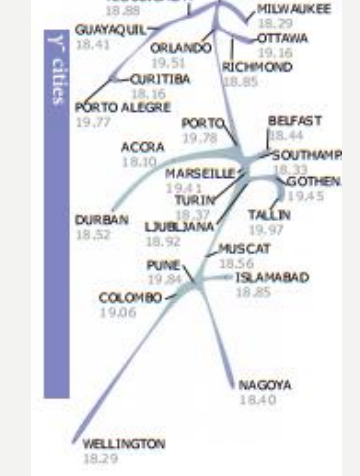
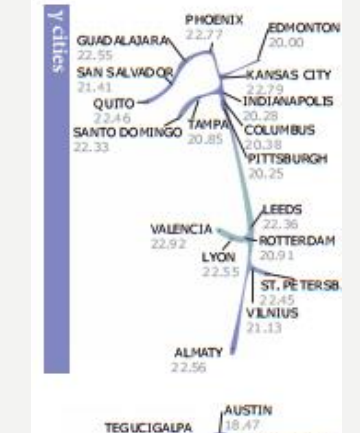
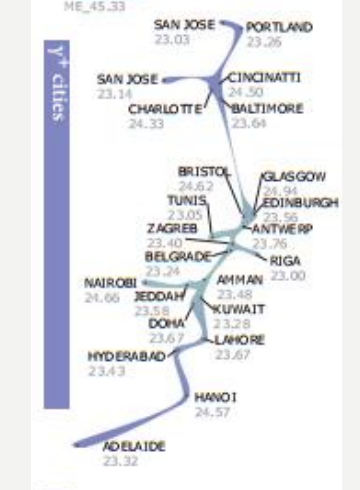
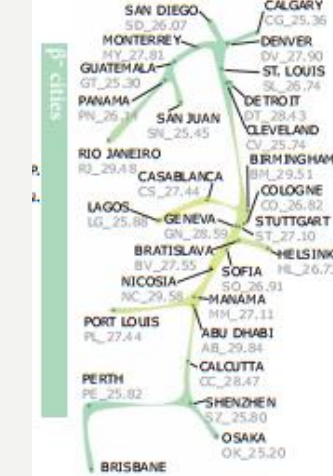
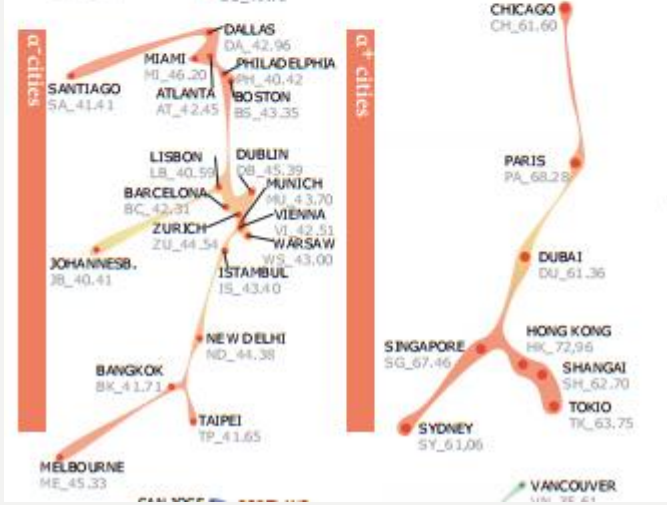
The world of α cities

The world of β cities

The world of γ cities

https://www.reddit.com/r/MapPorn/comments/5s8qs4/map_of_the_global_cities_index_1575x1069/

SUBURBANIZACE

- Fáze související s vývojem společnosti v industriálním období
 - Zvyšuje se životní úroveň, rozvoj automobilového průmyslu a motorizace obyvatel umožňuje odloučení místa bydliště od místa pracoviště
 - Obyvatelé mají větší tendenci neusazovat se v centrech měst, ale v jeho zázemí v příhodných lokalitách s kvalitním životním prostředím
 - Ekonomickými a společenskými aktivitami zůstávají spjati s městem (dojíždí do něj za prací, kulturou, realizují v něm kontakty apod.)
 - Centra velkých měst tak postupně ztrácejí obytnou funkci ve prospěch funkce administrativní
 - Zázemí velkých měst rostou rychleji, než města samotná (často dokonce dochází k poklesu počtu obyvatel ve velkých městech).

Moravany u Brna, stav 2003, 2015

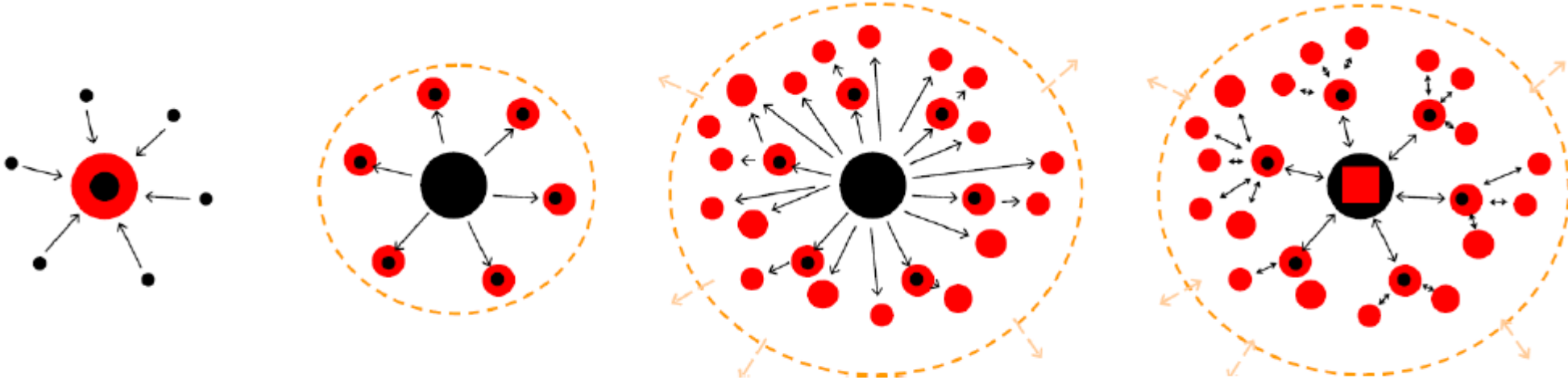

DEURBANIZACE

- Fáze, ke které může dojít v případě přesycení center velkých měst, ucpání dopravou.
- Potíže spojené s dopravou nutí k odchodu z center měst obyvatelstvo i terciární činnosti
- Centrum přestává být atraktivní pro ekonomickou činnost.
- V USA vedl vývoj až k přesunu většiny aktivit do nově budovaných příměstských center,
- V Evropě ale nedosáhla krize vnitřních měst takových rozměrů.

REURBANIZACE

- Alternativa desurbanizace
- Projevuje se hlavně v Z Evropě
- Je výsledkem cílených programů renovace historických jader měst
- Snaha o vyřešení dopravní situace a zlepšení technické a sociální infrastruktury.
- Výsledkem bývá návrat obyvatel do center měst, ale pouze v omezené míře.

Obr. 5 Schematické modely urbanizace, suburbanizace, desurbanizace a reurbanizace

NOVÉ PŘÍSTUPY KE STRUKTURALIZACI MĚST

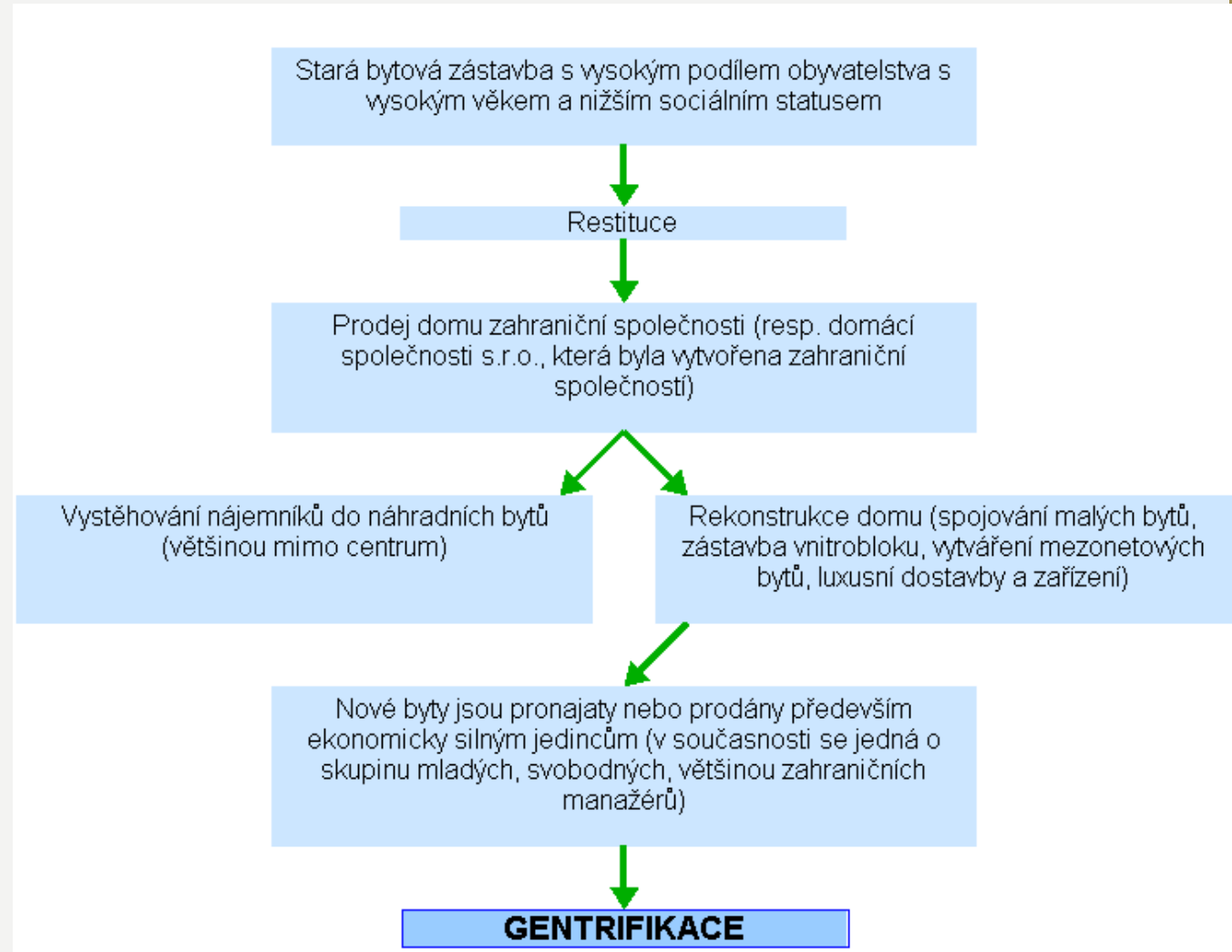
- Kromě hodnocení stavu městských prostorových struktur se geografie města zabývá především **změnami v prostorové struktuře města, jejich mechanismy (sled postupných kroků, které vedou ke změně), příčinami a důsledky.**
 - Gentrifikace
 - Komeracionalizace
 - Revitalizace
- **Residenční segregace:**
 - Ghettoizace
 - Citadelizace
 - Slum

GENTRIFIKACE

- Revitalizace městského centra a postupné nahrazení původního obyvatelstva obyvateli s vyšším sociálním statusem (manažeri, profesionálové, tzv. **yuppies**)
- Charakteristické jsou malé domácnosti (jednočlenné, dvoučlenné) a luxusní byty
- Často působí současně gentrifikační, revitalizační a komercializační procesy

What is Gentrification?:

<https://www.youtube.com/watch?v=kfOqmSXDAD8>

<http://old.gis.zcu.cz/studium/dbg2/Materialy/html/ch06s02.html>

CITADELIZACE

- Vytváření totálně izolovaných, uzavřených a chráněných zón v atraktivním prostředí.
- Zóny soustřeďují nejbohatší vrstvy (elity) obyvatelstva.
- Citadelizaci můžeme označit jako určitou formu gentrifikace, ale platí, že citadely mají vyšší úroveň než gentrifikované čtvrti.

GHETTOIZACE

- Vytváří se čtvrti obyvatel (obyvatelstvo je často etnicky homogenní a tvořeno přistěhovalci – etnické enklávy) s **nízkou sociální i ekonomickou úrovní**.
- Dochází k **úpadku bytového fondu** – tzv. dlouhodobě vyloučená vrstva obyvatel
- Většinou ve zdevastovaných oblastech vnitřního města

<https://www.chronicle.com/article/American-Ghetto/236181>

KOMERCIONALIZACE, REVITALIZACE

- **Komercializace**

- Týká se především centrálních částí města
- Vytlačování bydlení komerční zástavbou

- **Revitalizace**

- Oživení zástavby
- Projevuje se ve znovuoživení (rekonstrukce, dopravní sítě, služby...) městských čtvrtí nebo vybraných částí

<https://www.archiweb.cz/en/n/home/revitalizace-nabrezi-svratky-by-mohla-v-brne-zacit-v-roce-2020>

MĚSTO A JEHO ZÁZEMÍ

- Na město je nutné nahlížet jako na celek tvořící **nodální region**
- Zázemím města se rozumí prostor mimo správní hranice města
- Typy vazeb:
 - Demografické (migrace).
 - Zásobovací (dodávka surovin).
 - Veřejné služby (zdravotnické, školské, kulturní, obchodní).
 - Administrativní a politické (SO POU, SO ORP, LAU I, NUTS 3).
 - Rekreační (každodenní krátkodobá rekreace).
 - Sociologické (návštěvy příbuzných).

URBAN SPRAWL

- = sídelní kaše
- Rozlézání zástavby do volné krajiny
- Neřízené a nepromyšlené umístění rezidenčních nebo komerčních areálů do krajiny
- Forma suburbanizace, kterou je možno považovat za **nežádoucí** z ekonomického, sociálního i environmentálního pohledu
- Výsledkem je většinou mozaikovitá struktura nově rozvíjených ploch v zázemí města
- Hnacím motorem takového rozvoje jsou snahy individuálních vlastníků pozemků nebo investorů o maximální zisk

How did the American Dream Result in Urban Sprawl?

<https://medium.com/@jordonoliver/how-did-the-american-dream-result-in-urban-sprawl-1ba73fcf5eda>

<http://artalk.cz/2017/06/23/klasik-bizar/>

EVROPA

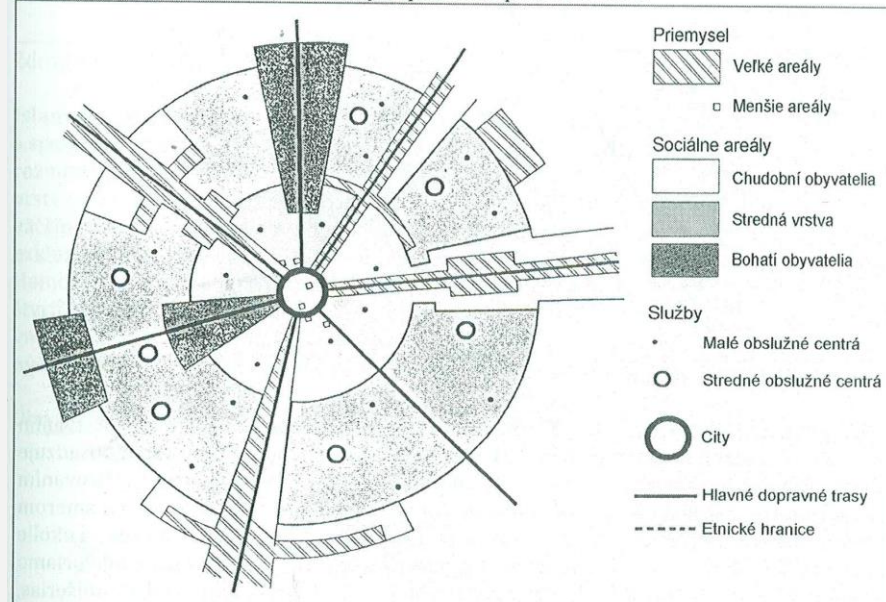
• Města Z Evropy

- dlouhá historie urbanizace
- max. využité centrum
- průmysl vytlačen na okraj podél dopravních koridorů
- nejbohatší skupiny se koncentrují v suburbánní zóně
- v okolí průmyslových ploch se koncentruje chudina.

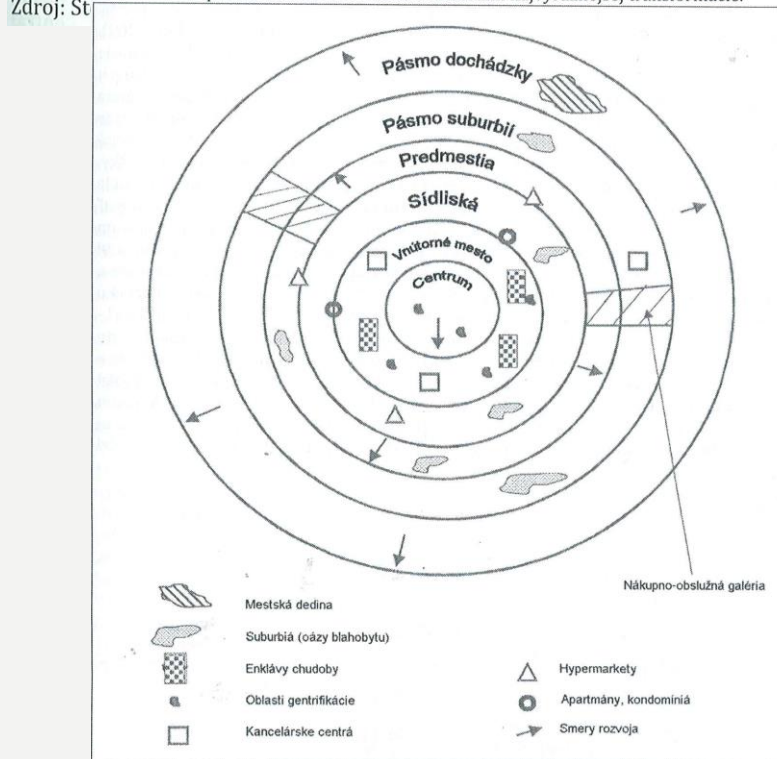
• Města V Evropy

- historické centrum
- v blízkosti centra se nachází průmysl
- na okraji sídlištní celky – důsledek socialistické éry
- na okrajích také heterogenní zástavba – haly, sklady, rekreace atd.

Obr. 25 Model priestorovej štruktúry západoeurópskeho mesta.

Obr. 29 Model postsocialistického mesta s oblastami najvýraznejšej transformácie.

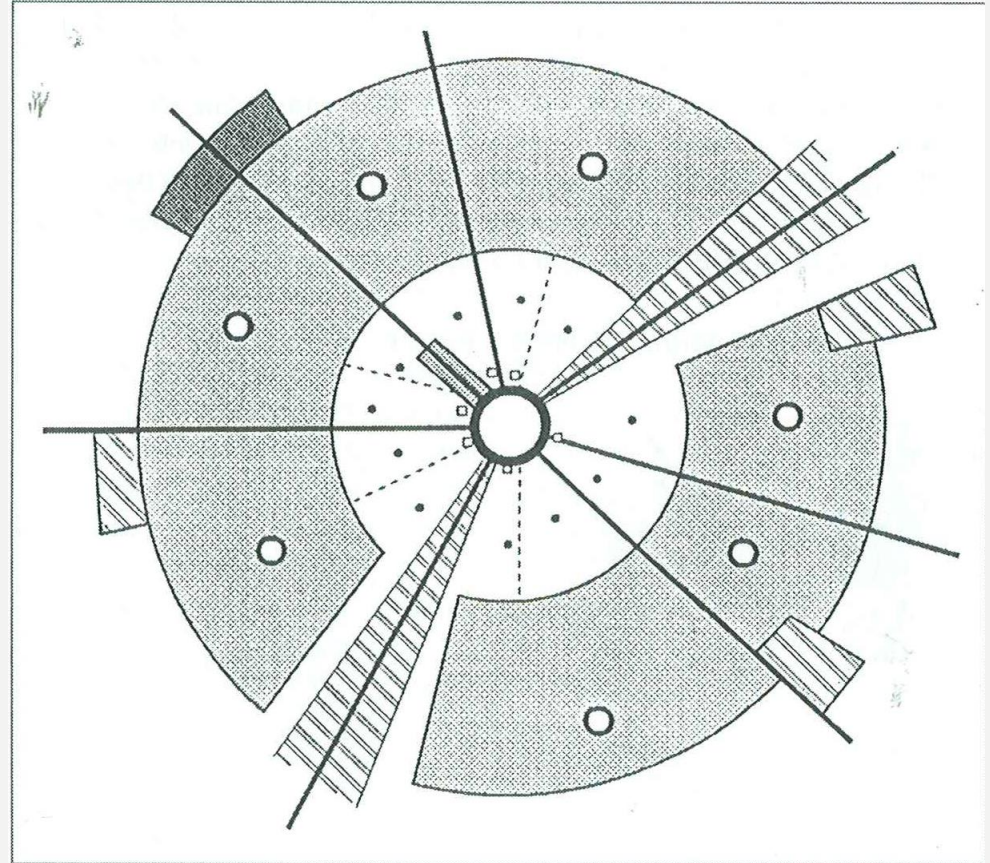

Zdroj: Zborowski (2001), upravené

SEVERNÍ AMERIKA

- Malé a intenzivně využitě jádro (výšková zástavba)
- Na centrum navazuje chudina a imigranti
- Velké nevyužitě plochy
- Vysoká sektorovost do etnických čtvrtí
- Bohatí bydlí na okraji měst
- Průmysl koncentrován podél dopravních koridorů

Obr. 26 Model priestorovej štruktúry severoamerického mesta.

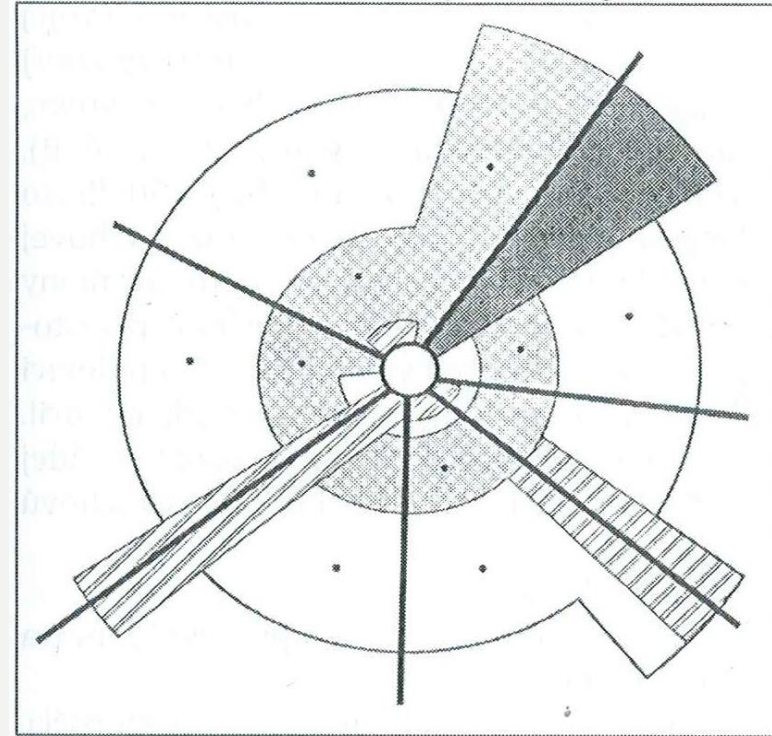

Zdroj: Stewig (1983), upravené

LATINSKÁ AMERIKA

- Segregace podle příjmů
- Nejbohatší koncentrovány v centru
- Chudina na periferii – slumy, favely...
- Průmysl v blízkosti centra nebo podél dopravních koridorů

Obr. 27 Model priestorovej štruktúry mesta Latinskej Ameriky.

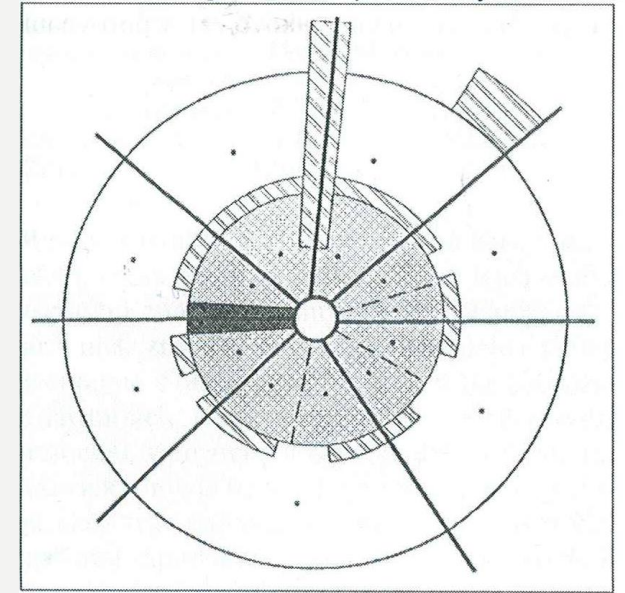

Zdroj: Stewig (1983), upravené

AFRIKA

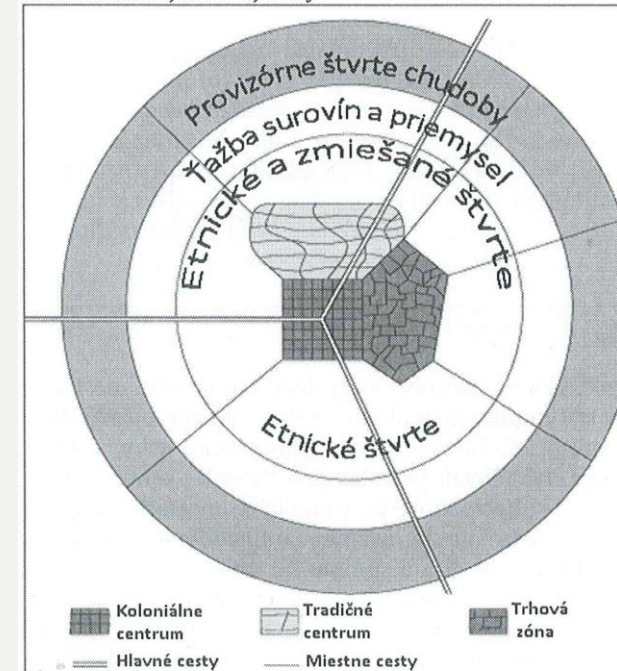
- *Islámská města*
 - historické centrum, v blízkosti centra vyšší a střední vrstvy
 - na periferii chudina,
 - homogenní religiální rozvrstvení,
 - průmysl na okraji vnitřního města, nově podél dopravních koridorů.
- *Města Subsaharské Afriky*
 - projev kolonialismu,
 - jádro tvoří staré město, město přebudované evropskými kolonisty (geometrický tvar) nebo nezastavěná obchodní plocha – tržiště,
 - centrum obklopeno etnickými čtvrtěmi, dále zóna průmyslu a na okrajích chudinské čtvrtě – tzv. shanty towns/města z chatrčí.

Obr. 28 Model priestorovej štruktúry islamského mesta.

Zdroj: Stewig (1983), upravené

Obr. 30 Model priestorovej štruktúry subsaharského mesta s typickým trojitým charakterom jadrovej zóny.

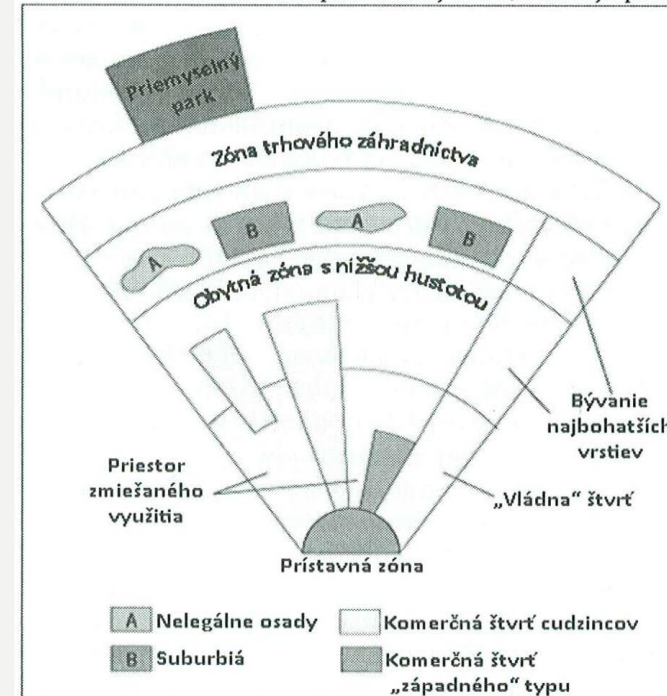
Zdroj: Fouberg, Murphy a de Blij (2009), upravené

ASIE

- *Města J a JV Asie*

- stará jádra měst nebo v okolí přístavu
- následuje obslužná plocha, sektor vládních a administrativních budov, až poté obytná zóna
- na okraji koncentrován průmysl

Obr. 31 Na modeli priestorovej štruktúry juhovýchodnej Ázie je zreteľne vidieť orientáciu celého mesta smerom k prístavnej zóne, ktorá je pre jeho ekonomiku najpodstatnejšia.

Zdroj: McGee (1967), upravené

5. GEOGRAFIE BRNA